

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

ДЗИГОВСЬКИЙ Олександр Миколайович

УДК 94(292.452+282.247.32)-”2/3” (043.3)

**ІСТОРІЯ САРМАТІВ
КАРПАТО-ДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ**

ТЗ(ЧУК)

Спеціальність 07.00.02 - Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

16/09/03

МВОНУ

ОДЕСА - 2003

Регр
110780

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі археології та етнології України Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук
ЩУКІН Марк Борисович,
Державний Ермітаж, м. Санкт-Петербург, Росія
провідний науковий співробітник;

доктор історичних наук,
АЙБАБІН Олександр Ілліч,
Інститут сходознавства НАН України,
керівник Кримського відділення;

доктор історичних наук,
СИМОНЕНКО Олександр Володимирович,
Інститут археології НАН України
провідний науковий співробітник.

Провідна установа:

Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича Міністерства освіти
і науки України.

Захист відбудеться “10” вересня 2003 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті (65026, м. Одеса, вул. Щепкіна, 12, ауд. № 9).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова (65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розіслано “4” серпня 2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. К. Лозовський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливість вивчення історії сарматських племен, що мешкали на західній периферії величезного євразійського степового коридору, зокрема на землях між Карпатами та Дніпром, обумовлена, насамперед, знаковістю ролі цих іраномовних номадів в історичному розвитку регіону, яка, на окремих етапах зазначеного процесу, була якщо не визначальною, то, принаймні, провідною. В той же час, досить тривалий період ця історія відтворювалася, переважно, на підставі свідочств античної письмової традиції, що, загалом, було зумовлено цілком об'єктивними причинами. Справа в тому, що археологічні “сліди” перебування цих кочовиків на територіях західніше Дніпра, ще до початку 70-х років XX століття були репрезентовані лише незначною кількістю старожитностей, а матеріали інших джерел, котрі могли б мати відношення до сарматів, пов'язувалися зовсім з іншими племенами або народами.

Ситуація докорінно змінилася порівняно недавно, коли зусиллями багатьох польових археологічних експедицій був нарешті знайдений та якісно досліджений потужний пласт сарматських старожитностей в регіоні, що нас цікавить, а до того ж, завдяки вивченню окремих епіграфічних та нумізматичних пам'яток, все ж таки виявилось, що свідочства про сарматів є у наявності і серед даних категорій джерел. На теперішній час, трапилася виняткова можливість зіставити матеріали письмових, епіграфічних, нумізматичних, а тепер вже, в повній мірі, й археологічних джерел, з тим, щоб спробувати більш детально висвітлити окремі сторінки історії кочовиків, котрі такий тривалий період складали пряму та безпосередню загрозу Стародавньому Риму і відігравали помітну політичну роль на території, що вивчається.

Однак, як не дивно, у вітчизняному сарматознавстві і до сьогодні відсутнє узагальнююче дослідження з історії сарматів, що мешкали на землях між Карпатами та Дніпром, де б вона повністю відтворювалася як за вертикаллю, так і горизонталлю, в межах зазначеного регіону. Не менш, якщо чи не найважливішим є й вирішення таких її окремих питань, як уточнення часу появи сарматських племен на територіях західніше Дніпра, визначення динаміки проникнення цих кочовиків в даний регіон та його заселення ними, характеру взаємовідносин сарматів з оточуючим населенням кельтського, германського, фракійського, пізньоскіфського світів і античних центрів Північно-Західного та Західного Понту. Чим, власне, і продиктована актуальність обраної теми, яка полягає, передусім, у недостатньому висвітленні і необхідності глибокого осмислення процесу “сарматизації” Карпато-Дніпровських земель, як одного з важливих моментів історії цих номадів взагалі, і даної території, зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою частиною наукової програми історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова - “Історія етнонаціональних процесів у Степовій Україні з найдавніших часів до сьогодні (за матеріалами Одеської області)” (державна реєстрація №0199U003114), а також наукової теми кафедри археології та етнології України Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова - “Археологія та давня історія Степової України” (№122, державна реєстрація № 0199U003115).

Хронологічні рамки дослідження обмежені часом загибелі “Великої Скіфії” і початком гунської епохи на землях західніше Дніпра, тобто III ст. до н.е. - IV ст. н.е.

Територіальні рамки дослідження охоплюють землі від передгір’їв Східних Карпат на заході, до Дніпра на сході, які включають регіони межиріччів Дніпра і Південного Бугу та Південного Бугу і Дністра, лісостепу сучасної Молдови, Буджацького степу, Залутської Молдови, частково Мунтенії та Добруджі.

Мета дослідження. Метою роботи є відтворення історії сарматських племен, які мешкали на землях між Карпатами та Дніпром і визначення їхньої ролі в етноісторичних процесах, що мали місце на вказаній території у межах зазначених хронологічних рамок.

Задачі дослідження продиктовані його метою:

- уточнити час появи сарматів на землях західніше Дніпра;
- розкрити головні причини виходу сарматських племен в регіон;
- визначити динаміку проникнення цих кочовиків на території між Карпатами та Дніпром і їхнього заселення ними;
- виявити етапи “сарматизації” регіону взагалі і окремих його районів, зокрема;
- визначити конкретні сарматські племена або племінні об’єднання, які мешкали на даних землях;
- установити основні території, з яких мали місце їхні міграції в Карпато-Дніпровський регіон;
- вияснити характер взаємодій окремих сарматських племен або племінних об’єднань та їхню історичну долю;
- охарактеризувати взаємовідносини номадів з осілими племенами;
- дослідити можливу трансформацію основних напрямків господарської діяльності сарматів.

Об’єкт дослідження: сарматські племена як особлива етнічна кочова спільнота.

Предмет дослідження: історія сарматських племен Карпато-Дніпровського регіону.

Джерельна база. Для вивчення поставлених у дослідженні проблем залучено максимально широке коло джерел. Вони можуть бути систематизовані наступним чином: 1) письмові джерела; 2) археологічні джерела; 3) епіграфічні джерела; 4) нумізматичні джерела. При цьому необхідно зазначити, що дані групи джерел, хоча і відрізняються між собою своїм якісним та кількісним складом, однак, за змістом, дуже органічно доповнюють одна одну.

Найважливішою групою джерел для дослідження проблеми є праці стародавніх грецьких та римських авторів, переважна більшість котрих, репрезентована в фундаментальній роботі В.В. Латишева та його колег “Scythica et Caucasica e veteribus Scriptoribus Graecis et Latinis”, де вони подаються мовою оригіналу з відповідним російським перекладом.

Серед даних творів, за тематичною направленістю або характером, розрізняються праці історичні (Полібій, Веллей Патеркул, Корнелій Тацит, Йосип Флавій, Плутарх, Флор, Аппіан, Діон Кассій, Дексіпп, Євсевій, Євтропій, Амміан Марцеллін, Секст Аврелій Віктор, Павло Оросій, Зосім, Йордан); природознавчі (Антігон Карітський, Пліній Старший); географічні (Страбон, Клавдій Птолемей, Стефан Візантійський); біографічні (Светоній, письменники історії Августів); літературні (Публій Овідій Назон, Л. Анней Сенека, М. Анней Лукан), а також, посібники для купців і мореплавців - перипли та перігеси (Псевдо-Скілак, Псевдо-Скімн).

Другою групою джерел є археологічні пам'ятки, що репрезентовані курганами та ґрунтовими могильниками сарматів, одиночними основними і впускними похованнями, стійбищами та поселеннями цих кочовиків.

Ще одним цінним комплексом джерел, необхідних для вивчення історії сарматів, особливо її ранніх періодів, є епіграфічні документи античних полісів Північно-Західного та Західного Понту, серед яких, насамперед, відзначимо почесні декрети.

Значний інтерес для дослідження проблеми мають і емісії монетного двору Ольвії середини - початку останньої чверті I століття нашої ери.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму в пізнанні закономірностей розвитку стародавніх суспільств, що являє собою підхід до історичних явищ і процесів з позицій діалектики, вивчення взаємозв'язків між ними. Принцип наукової всебічності та об'єктивності, тобто всебічний та комплексний аналіз усієї сукупності джерел, які стосуються предмета дослідження.

У дослідженні використані *наукові методи*: проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний, системний та описовий. Проблемно-хронологічний, системний та порівняльний методи використовувалися при відтворенні історії сарматських племен Карпато-Дніпровського регіону як за вертикаллю, так і горизонталлю. За допомогою описового методу характеризуються різні категорії джерел, що стосуються предмета дослідження. Використання ретроспективного методу дозволило визначити динаміку проникнення сарматів на землі між Карпатами і Дніпром та їхнього заселення ними, спадкоємність етапів "сарматизації" даної території взагалі і окремих її районів, зокрема.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, передусім, в тому, що вона репрезентує собою поки що єдину у вітчизняній історіографії наукову розробку найширшого кола питань, пов'язаних з появою, заселенням та мешканням сарматських племен на землях між Карпатами та Дніпром. Автором уточнено час появи сарматів на землях західніше Дніпра та розкриті головні причини виходу сарматських племен в даний регіон. Визначено динаміку проникнення цих кочовиків на досліджувану територію і її заселення ними. Виявлено етапи "сарматизації" регіону взагалі і окремих його районів, зокрема. Визначені конкретні сарматські племена або племінні об'єднання, які мешкали на даних землях та установлені основні території, з яких мали місце їхні міграції в Карпато-Дніпровський регіон.

Охарактеризовані взаємовідносини кочовиків з осілими варварськими племенами даного регіону та населенням античних полісів Західного та Північно-Західного Понту.

Таким чином на підставі всебічного та комплексного вивчення свідочств античної письмової традиції, даних археології, епіграфіки і нумізматики вперше створено цілісну концепцію щодо історії цих номадів на зазначеній території в III ст. до н.е. - IV ст. н.е., тобто на протязі майже 700 років.

Практичне значення одержаних результатів полягає, насамперед, в тому, що воно, в значній мірі, доповнює і суттєво розширює увесь спектр наших знань з історії сарматів Карпато-Дніпровського регіону. Матеріали, спостереження, висновки роботи можуть бути використані в узагальнюючих працях з історії племен і народів, що мешкали на цих землях в глибоку давнину, при читанні загальних курсів та спецкурсів на історичних факультетах вищих навчальних закладів України, Молдови, Румунії, а також, в музеезнавчій та краєзнавчій літературі.

Особистий внесок здобувача до робіт у співавторстві. В колективних монографіях та статтях, написаних у співавторстві з В.П. Ванчуговим, Ф.М. Лисецьким, А.С. Островерховим, Т.Л. Самойловою, С.П. Смольяніновою, Л.В. Суботіним, автором залучається до наукового обігу, систематизується, аналізується та характеризується фактичний матеріал, що стосується предмета дослідження.

Апробація результатів дисертації провадилася на засіданнях кафедри археології та етнології України Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України, міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема, "Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР" (Одеса, 1989); "Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья" (Запорожье, 1989); "История и археология Нижнего Подунавья" (Рени, 1989; 1991); "Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья" (Белгород-Днестровский, 1990; 1995); "Проблемы археологии Северного Причерноморья" (Херсон, 1990); "Северо-Западное Причерноморье. Ритмы культурогенеза" (Одесса, 1992); "Одесі - 200 років" (Одеса 1994); "8* European Association of Archaeologists Annual Meeting" (Thessaloniki, Hellas, 2002).

Публікації. Фактичний матеріал, залучений до наукового обігу, висновки і теоретичні узагальнення дослідження відображені в двох індивідуальних монографіях, п'яти колективних монографіях, 22 наукових працях, опублікованих у вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях і журналах.

Структура дисертації зумовлена метою та завданням дослідження і складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг дисертації - 339 с., з яких список використаних джерел та літератури - 47 с. (558 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються наукова новизна, хронологічні та територіальні рамки роботи, її практичне значення. Сформульовано мету і задачі дослідження, охарактеризовано апробацію його головних положень.

У Розділі 1. “Історія вивчення” розглядається історія вивчення проблеми. Вона сягає майже двох століть, і розпочати її огляд цілком доречно з праць М.М. Карамзіна, де вперше було наведено, хоча стислий і практично без хронології, однак, все-таки загальний нарис історії цих іраномовних кочовиків. Видатний епіграфіст середини XIX ст. Август Бек хоча і не наводив якоїсь цілісної концепції стосовно історії сарматів Північного Причорномор’я, тим не менш, ним вперше було висловлене припущення про можливість перебування даних племен на землях західніше Дніпра вже в II або I ст. до н.е. Прибічником точки зору про раннє проникнення сарматів на захід був і П.Й. Шафарик, котрий припускав, що вони просунулися впритул до Дніпра ще в III ст. до н.е. Однак, на відміну від А.Бека, дослідник вважав, що територію між Дніпром та Дунаєм ці номади заселяють лише після середини I ст. до н.е.

До певної міри оригінальною, є точка зору Д.Я.Самоковасова щодо історії сарматів Північного Причорномор’я. Дослідник вважав, що після поразки Атея у війні з Філіппом Македонським, на землях між Доном та Дніпром, ці кочовики заснували свою нову державу під верховенством роксоланів. В II ст. до н.е., просунувшись на територію між Дунаєм та Дністром, сармати, об’єднавшись із скіфами та гето-даками утворюють тут великий політичний союз під ім’ям гето-дакійського царства. Після завоювання останнього римлянами, племена скіфо-сарматського походження мігрують з придунайських областей у Центральну Європу і на схід, де і стають відомими під назвою слов’ян.

Висловлене, в свій час, А. Беком припущення про досить раннє перебування сарматів, на землях західніше Дніпра, повністю підтримав В.В.Латишев, котрий припускав, що ці кочовики вже міцно закріплюються на захід від Південного Бугу навіть не в II, а ще до середини III ст. до н.е. Близької точки зору додержувався і М.С.Грушевський, який вважав, що північнопричорноморські степи перебували в руках сарматів вже в III або в II ст. до н.е., а в I ст. до н.е. вони досягають і Дунаю. В даний період, на думку дослідника, на правобережжі Дніпра панували язиги, політичний статус яких, після перекочівки останніх в середині I ст. н.е. до межиріччя Тиси та Дунаю, переймають роксолани. Віст. н.е. на цій території з’являються алани, які дещо пізніше, в результаті експансії германців із заходу та гунів зі сходу мігрують в західному напрямку.

Самим початком II ст. до н.е. датував появу сарматських племен на землях західніше Дніпра Ф.О.Браун. Згідно автора, це були сармати “царські” та язиги. Останні, в другій чверті I ст. н.е. мігрують на захід і з цього часу, на території між Карпатами та Дніпром панують роксолани. В III ст. н.е. в ролі “політичного лідера” у Північному Причорномор’ї їх змінюють алани.

Єдиним, хто поставив під сумнів сталу точку зору про витіснення скіфів сарм атами з північнопричорноморських степів, що склалася серед дослідників на той час, був Ю.А.Кулаковський. Автор вважав, що заміна скіфів сарматами на даній території була, в значній мірі, лише “заміною номенклатури”. На думку дослідника, сарматські племена займають землі західніше Дніпра в епоху війн Мітрідата VI Євпатора з Римом і це були сармати “царські”, під котрими Ю.А. Кулаковський розумів роксоланів. Переселення язигів на Тисяку рівнину дослідник відносив до початку I ст. н.е., а появу аланів у Нижньому Подунав’ї до часів імператора Нерона.

На якісно новий науковий рівень підняли вивчення історії сарматів Північного Причорномор’я праці видатного російського дослідника М.І.Ростовцева. Згідно автора, починаючи з IV ст. до н.е. з Азії знову починають рух на захід іранські кочові племена. Вони рухаються зі сходу низкою сильних племінних груп і до II ст. до н.е., витіснивши скіфів вглиб Криму, затверджуються на всьому просторі царства останніх. На заході, впритул до Дунаю мешкали язиги, а роксолани займали територію між Доном та Дніпром. Деяко пізніше, у Північному Причорномор’ї з’являються і алани. З проникненням останніх у північнопричорноморські степи, і можливо під їхнім тиском, роксолани переселяються на захід даної території, що, в свою чергу, змушує язигів мігрувати у межиріччя Тиси та Дунаю і врешті-решт оселитися там. В III ст. н.е. алани змішуються з германськими племенами і входять до складу гето-аланського царства на півдні Росії.

Таким чином, в XIX - 30-х роках XX ст. серед дослідників на підставі вивчення у переважній більшості письмових та епіграфічних джерел, склалася досить стала думка про перебування різних сарматських племен на землях західніше Дніпра, починаючи вже з III або II ст. до н.е. і завершуючи вторгненням гунів у східноєвропейські степи.

Кінець 40-х - початок 50-х років XX ст. характеризуються появою, завдяки широким польовим дослідженням перших повоєнних років, значної кількості археологічних джерел з проблеми, що нас цікавить. Дана обставина, в свою чергу, надала дослідникам чудову нагоду використовувати при реконструкції історії сарматських племен не лише свідчення античної письмової традиції та епіграфіки, але й археологічні матеріали. В 1953-1962 роках побачили світ узагальнюючі праці М.І.Вязьмітіної, Г.Б.Федорова, М.П.Абрамової, які були присвячені проблемам вивчення культури сарматів на території від Дону до Пруту, де розглядалися і окремі питання історії цих кочовиків, що мешкали у вказаному регіоні.

Особливо плідною у сарматознавстві виявилася перша половина 70-х років, коли з’явилися фундаментальні дослідження Я. Харматти, Д.О. Мачинського, К.Ф. Смірнова, М.Б. Щукіна, Г. Бікіра, Е.А. Рікмана з історії сарматських племен Північного Причорномор’я взагалі, і території, що нас цікавить, зокрема. Так, в роботі Я.Харматти наводиться загальний нарис історії цих номадів, що в різні періоди, починаючи з II ст. до н.е. і завершуючи III ст. н.е., населяли землі від Дону на сході і до Угорської низовини на заході. Згідно дослідника, на початку II ст. до н.е. Дніпро-Донське межиріччя опиняється під сильною сарматською

владою. Її розповсюдили на цей регіон вихідці із західноазійських степів - сап, які згадуються в ольвійському декреті на пошану Протогена. В третій чверті II ст. до н.е., під тиском інших сарматських племен зі сходу, політична влада племен саїв поступово слабне, і біля 125 р. до н.е. у Північному Причорномор'ї, під лідерством "царських сарматів" сформувалася нова кочова імперія. Ближче до середини I ст. до н.е., вважав Я.Харматта, сильна племінна конфедерація сарматів розпадається і "царські" сармати зникають зі сторінок історії. На початку I ст. н.е. у східноєвропейських степах з'являються алани, що викликало переселення, біля середини цього століття, язигів до Угорської низовини. VIII ст. н.е., до них приєднуються і роксолани, які змушені були мігрувати із північнопричорноморських степів під тиском готів.

В дослідженні Д.О.Мачинського, розглядаються проблеми ранньої історії сарматів Північного Причорномор'я, де автором були визначені основні етапи сарматського завоювання вказаної території та "уловлено ритм" проникнення цих кочовиків на землі західніше Дону. Згідно Д.О.Мачинського, наприкінці IV ст. до н.е. сармати завдають "Великій Скіфії" нищівного удару, в результаті чого, в степах біля Перекопу та Сиваша з'являється нове етнополітичне утворення "Сарматія". На рубежі III - II ст. до н.е. сарматські племена проникають західніше Дніпра, а наприкінці II на початку I ст. до н.е. ці кочовики (язиги та сармати "царські") вже мешкають на території між Дніпром та Дністром. Ближче до останнього десятиліття II ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї з'являються роксолани, котрі, на протязі I ст. до н.е. - першої половини I ст. н.е. просунулися спочатку на правий берег Дніпра, а згодом і до Дунаю. Близько середини - третьої чверті I ст. н.е. в північнопричорноморських степах з'являються алани, а у Нижньому Подунав'ї - аорси.

Питанню про час і характер проникнення сарматських племен в Скіфію присвячено і дослідження К.Ф.Смірнова, котрий, на підставі узагальнення даних письмових джерел та зіставлення їх з археологічними матеріалами, вважав, *що* воно мало місце двома хвилями. Перше з них, наприкінці V-IV ст. до н.е., було мирним, друге в III-II ст. до н.е. - насильницьким.

Практично одночасно з працями Д.О.Мачинського та К.Ф.Смірнова, з'являється і ціла серія статей П.Й.Каришковського, в яких автором, цілком обгрунтовано доводиться можливість перебування сарматських племен на землях західніше Дніпра вже наприкінці III - початку II ст. до н.е., що, на думку дослідника, повністю відповідало політичним реаліям, які склалися на цій території в даний час.

Окремі питання історії сарматів Подніпров'я, Подністров'я та Подунав'я були розглянуті в дослідженні М.Б.Щукіна. Згідно автора, на правий берег Дніпра і у Верхнє Подністров'я сармати проникають лише в першій половині I ст. н.е. Територію сучасної Молдови та рівнини Мунтенії ці кочовики освоюють віст, н.е., однак, відносно щільно заселяють їх не раніше другої половини II та початку III ст. н.е. В цей же час, вони займають і східну частину Запрудської Молдови, де вступають в контакт з карпами - носіями культури Поянешти - Виртешкой.

Висвітлення проблем історії сарматських племен, що мешкали на території сучасної Румунії мало місце в праці Г.Бікіра.

На думку дослідника, проникнення сарматів в Запрутську Молдову сталося приблизно в 105-106 рр., коли даки зазнали остаточної поразки від римлян. В Мунтенію та Олтенію ці кочовики проникають в 117-118 рр., а в Закарпаття Румунії лише наприкінці II - першій половині III ст. Згідно Г.Бікіра, жодне з цих проникнень не призвело до якихось кардинальних змін етнополітичної ситуації на вказаних землях, оскільки сармати, проникаючи на дакійську територію змішувалися тут з вільними даками та карпами і приймали їхнє панування.

Істотним внеском в розробку сарматської проблематики цього періоду, стали і дослідження Е.А.Рікмана, котрим вперше були систематизовані та узагальнені матеріали, що стосуються історії сарматських племен на землях між Карпатами та Дністром. Зібравши всі відомі на той час археологічні джерела і залучаючи дані античної письмової традиції, автором були визначені етапи проникнення сарматів в даний регіон і характер взаємовідносин цих кочовиків з оточуючим їх етнокультурним середовищем. Підсумком даних розвідок стало виділення Е.А.Рікманом окремої проблеми західних сарматів.

Резюмуючи, необхідно підкреслити, що практично в усіх розглянутих дослідженнях, авторами, по суті, була підтримана думка своїх попередників про досить ранню присутність сарматських племен на землях між Доном та Дніпром. В той же час, в них, за винятком розвідок Я.Харматти та П.Й.Карішківського, вимальовується і певна тенденція "омолодження" часу заселення цими номадами західної периферії причорноморських степів.

В історії вивчення проблеми, що нас займає, друга половина 70-х - початок 80-х рр. характеризуються появою узагальнюючих праць К.Ф. Смірнова та В.І.Костенко, що склали собою разом фундаментальне дослідження з історії та археології сарматів Північного Причорномор'я.

В роботі К.Ф.Смірнова, на підставі ретельного аналізу усіх наявних на той час археологічних матеріалів та детального вивчення свідочтв письмових джерел, автором було намальоване яскраве полотно ранньої історії сарматів північнопричорноморських степів. Згідно дослідника, наприкінці V-IV ст. до н.е. стосунки між скіфами та савроматами носили переважно мирний характер і останні з'явилися та навіть жили в Скіфії з добровільної згоди її могутніх господарів. Політична ситуація різко змінюється наприкінці IV ст. до н.е., коли "Велика Скіфія" значно слабне, а зі сходу все відчутнішим стає тиск ранніх сарматів - носіїв прохорівської культури. Не пізніше кінця III ст. до н.е. сарматські орди закріплюються на обох берегах Дніпра, і на протязі останніх десятиліть III - початку II ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї остаточно затверджується влада його нових господарів - сарматів. Починаючи з цього часу, настає тривалий період їхнього панування на даній території.

В.І.Костенко був простежений розвиток сарматської культури на землях між Дніпром та Доном, починаючи з III ст. до н.е. і завершуючи II ст. н.е. Автор вважав, що сармати з'являються у Північному Причорномор'ї вже в III ст. до н.е., що стало наслідком початку розселення племен прохорівської культури на схід, південь та захід. На початку

II ст. до н.е. сармати завдають вирішального удару по “Великій Скіфії” і починаючи з цього часу міцно освоюють все лівобережжя Дніпра. Наприкінці I ст. до н.е. - початку I ст. н.е. сарматські племена язигів, а згодом і роксоланів з’являються вже на Нижньому Дунаї. Після міграції язигів на Тисську рівнину, роксолани розповсюджують свій вплив на всі північнопричорноморські степи, однак, в II ст. н.е., в результаті посилення політичного лідерства аланів, змушені були покинути ці землі та переселитися у Нижнє Подунав’я, де вони мешкали на протязі II-III ст.

В другій половині 70-х - 80-х рр. значний пласт сарматських старожитностей був нарешті виявлений у Буджацькому степу. Закономірним підсумком даних досліджень став вихід у світ узагальнюючих розвідок О.В.Гудкової та М.М.Фокєєва, в яких визначаються етапи проникнення сарматських племен на вказану територію і пропонується схема входження останніх до кола носіїв черняхівської культури.

Аналізу подій, які мали місце на землях між Дніпром та Дунаєм, починаючи з III ст. до н.е. і до початку II ст. н.е., присвячені дослідження М.Б.Щукіна, де на підставі детального вивчення даних письмових джерел та археології, автором була здійснена спроба визначення динаміки пересування сарматських племен у цей регіон. На думку М.Б. Щукіна, вона визначається п’ятьма хвилями сарматського руху на захід - III-II ст. до н.е., кінця II - першої половини I ст. до н.е., кінця I ст. до н.е., середини I ст. н.е., кінця I або початку II ст. н.е., кожна з яких має свої особливі характеристики.

Значне нагромадження археологічного матеріалу в Дністровсько-Прутському межиріччі знайшло своє відображення в працях В.І.Гросу, котрим вперше була розроблена періодизація сарматських старожитностей даної території. Згідно автора, вони репрезентовані п’ятьма хронологічними горизонтами або групами: пам’ятки рубежу ер - першої половини I ст. н.е., I ст. н.е., другої половини I-II ст. н.е., кінця II - III ст. н.е., другої половини III-IV ст. н.е. У відповідності з виділеними хронологічними горизонтами сарматських старожитностей, автор визначає і динаміку заселення цими кочовиками Дністровсько-Прутського межиріччя.

Періодизація пам’яток сарматів лісостепової зони вказаного регіону була розроблена С.І. Курчатовим та А.Ю.Чирковим. Дослідниками виділяються три основні етапи (друга половина I - перша половина II ст. н.е., друга половина II - початок III ст. н.е., перша половина III ст. н.е.) розвитку сарматської культури даної території.

Аналізу культурно - історичних процесів, що мали місце в Дністровсько-Прутському межиріччі на протязі I ст. до н.е. - ГУ ст. н.е., присвячені і дослідження М.М.Фокєєва, де, зокрема, розглядалася і ціла низка питань, пов’язаних з історією сарматських племен Буджацького степу. На думку М.М.Фокєєва, сармати (язиги) вперше проникають в Буджак наприкінці II - першій половині I ст. до н.е., однак, в цей час, дана територія ще не стає місцем їхнього постійного мешкання. В середині I ст. н.е., після тривалої відсутності сарматських племен в цьому регіоні, тут з’являються роксолани, які в середині II ст. н.е. відкочовують з межиріччя Дунаю та Дністра, у зв’язку з Маркоманнськими війнами, а потім знову повертаються на ці землі, де і мешкають до середини III ст. н.е.

Близько цього часу, в результаті вторгнення готів у Приазов'я, в Буджацькому степу з'являються алани, котрі перебувають тут до кінця IV, а, можливо, навіть до початку V ст. н.е.

Завершити розділ буде справедливим дослідженнями О.В.Симоненко з історії сарматських племен Північного Причорномор'я. Згідно автора, ці кочовики з'являються у північнопричорноморських степах лише у II ст. до н.е. і на протязі II-I ст. до н.е. це були роксолани та язиги. В першій половині I ст. н.е. вони продовжують мешкати на даній території і розповсюджують район своїх кочівок аж до Нижнього Подунав'я. Однак, вже в середині I ст. н.е. "сарматська" етнокарта Північного Причорномор'я істотно змінюється - язиги відкочовують на Тисську рівнину, а на землях західніше Дніпра з'являються аорси та алани, які створюють тут досить міцне політичне утворення на чолі з останніми. В середині - другій половині III ст. н.е. в північнопричорноморські степи проникають алани -танаїти, внаслідок чого, попереднє сарматське населення цього регіону змушене було частково увійти до складу нових прибульців, а частково влитися у черняхівське середовище.

Таким чином, дослідження другої половини 70-х - 90-х років XX ст. з історії сарматів північнопричорноморських степів та суміжних західних і північно-західних територій характеризуються, насамперед, складністю поставлених в них питань і неоднозначністю вирішення останніх, а, отже, більшість з них залишаються дискусійними і до теперішнього часу. Безперечним надбанням даного періоду в сарматознавстві можна вважати справжній "прорив" у вивченні старожитностей цих кочовиків на західній периферії їхнього мешкання, а саме на землях між Карпатами та Дніпром.

Оцінюючи в цілому історію вивчення проблеми, що нас займає, і, віддаючи належне безсумнівним достоїнствам кожного з розглянутих досліджень, в той же час, необхідно підкреслити, що в жодному з них синтез даних всіх без винятку категорій джерел, на жаль, так і не одержав свого розвитку. До певної міри, узагальнення всіх матеріалів з історії сарматів, що мешкали на землях західніше Дніпра, мали місце тільки в працях М.Б.Щукіна та О.В.Симоненко. Однак, і в даних дослідженнях, регіон, що нас цікавить, вивчався лише в ракурсі політичних подій III ст. до н.е. -I ст. н.е. в Східній та Центральній Європі в першому випадку, та контексті історії сарматів величезної області їхнього мешкання від Нижнього Дону до Нижнього Дунаю - в другому.

У Розділі 2. "Сармати в III-II ст. до н.е.", в першому підрозділі "Ольвійські епіграфічні документи III ст. до н.е. і сармати" аналізуються дані епіграфічних джерел щодо появи сарматських племен в регіоні, що досліджується. Визначення часу проникнення сарматів на землі західніше Дніпра, як утім, і освоєння ними цієї території залишаються дискусійними і до теперішнього часу. Уявляється, що вирішити дані питання, поза контекстом усіх подій, що мали місце в III ст. до н.е. в степовому коридорі від Дністра до Дону навряд чи можливо. Ці події загальновідомі. Повністю і остаточно іде з історичної сцени "Велика Скіфія". Наприкінці першої - початку другої третини цього сторіччя практично одночасно

гине переважна більшість укріплених і неукріплених грецьких та варварських поселень від дельти Дону до Нижнього Побужжя. В Нижньому Подністров'ї, хоча такої вражаючої картини розгрому сільських поселень і не спостерігається, однак тут вони також припиняють своє існування в першій половині III ст. до н.е. Якщо узагальнити всі думки, котрі пояснюють головні причини даної катастрофи, то вони в остаточному підсумку зводяться до чотирьох концепцій: “сарматської”, “галатської”, “кліматичної” та “економічної”. В зв'язку з проблемою, що досліджується, безперечної уваги заслуговують “сарматська” (Д.О. Мачинський, О.М. Щеглов, Ю.О. Виноградов, К.К. Марченко, Є.Я. Рогов, Ю.Г. Виноградов) та “галатська” (В.В. Рубан, І.В. Бруяко) концепції, де, у якості одних з головних аргументів використовуються свідчення ольвійських епіграфічних документів, зокрема, декрету на пошану Протогена. Стосовно дати видання останнього існують різні точки зору. Даний декрет датують часом починаючи з 275 - 250 рр. до н.е. і завершуючи двома передостанніми десятиліттями III ст. до н.е. до 213 р. При цьому, практично всі дослідники одностайні в думці, що діяльність Протогена, як евергета, політика та фінансиста мала місце в Ольвії на протязі багатьох років, так само як і в тому, що події, які згадуються в цій псефізмі відбувалися в досить тривалому хронологічному проміжку. Однак, варто визнати, що датування декрету на пошану Протогена двома передостанніми десятиліттями III ст. до н.е. до 213 р. є найбільш переконливим, оскільки воно знаходить своє підтвердження ще й серед нумізматичних джерел. Тоді, з урахуванням тієї обставини, що події котрі зафіксовані у ньому як і синхронна їм діяльність Протогена припадають на досить тривалий період, є всі підстави припускати, що вони мали місце в межах від середини III ст. до н.е. до кінця його передостаннього десятиліття.

Аналіз подій, які знайшли своє відображення в Протогенівській хроніці дозволяє погодитися з їхньою послідовністю, що була запропонована в свій час, спочатку В.В. Латишевим, а значно пізніше, і Ю.Г.Виноградовим. Згідно дослідників, запланований набіг галатів та скірів, котрий згадується в даному декреті міг відбутися незадовго до часу складання останнього, тобто на завершальному етапі діяльності цього евергета. Отже, усі інші зовнішні події, що згадуються у псефізмі, а саме - і прибуття царя Саїтафарна в Канкіт, і поява саїв за одержанням дарунків, і спорядження посольства до резиденції царя, і чергове прибуття Саїтафарна за дарунками повинні, таким чином, припадати на початковий період його евергета, тобто, на час близький до середини або кінця другої третини III ст. до н.е. Інша справа, що в галатах даного декрету, в рівній мірі можна убачати як східнобалканських кельтів, держава котрих існувала у Фракії в 278-213 рр. до н.е. (В.В.Латишев, Ю.Г.Виноградов), так і підкарпатських кельтів, що з'являються в районі дунайського “коліна” між 229-220 рр. до н.е., внаслідок руху на південь бастарнів (Ф.О.Браун) у 233-229 рр. або 230/229 рр. до н.е.

Вивчення фрагменту декрету на пошану Протогена, де згадується про данину скеттхам, дає підстави погодитися також і з тезою В.В. Латишева і Ю.Г.Виноградова про те, що в даному випадку мова йде про якихось “дрібних князьків”, котрим ольвіополіти змушені були платити данину, так само як і їхньому царю Саїтафарну. Факт сплати данини мешканцями Ольвії “місцевим царям” зафіксовано і в декреті на пошану родосця Гелланіка,

котрий датується біля середини III ст. до н.е., тобто часом близьким до початку діяльності Протогена. Отже, правомірним буде визнати реальність існування данинницьких відносин між Ольвією і якимись “місцевими царями” (декрет на пошану Гелланіка) або “скіптроносцям” (декрет на пошану Протогена), тотожність яких припускав ще В.В. Латишев, коли два ольвійські епіграфічні документи, що охоплюють проміжок часу від середини III ст. до н.е. до 20-х - 10-х років цього ж століття, згадують про них. Зважаючи на те, що в даний період Ольвія платила данину саме саіям, котрі, на думку переважної більшості дослідників, були сарматами, бачиш в цих “місцевих царях” чи “скіптроносцях” проводирів якихось прикордонних сарматських груп, що мешкали поблизу даного античного полісу, принаймні, починаючи з середини III ст. до н.е., буде цілком виправданим.

В другому підрозділі “Ще раз до питання про культурну належність Тираспольської курганної групи в Нижньому Подністров’ї” розглядаються археологічні матеріали, що стосуються початкового етапу освоєння сарматами досліджуваної території. Мова йде про дуже цікаву групу поховальних пам’яток, котра характеризується катакомбними могильними спорудами, яка була досліджена

І.Я. та Л.П. Стемпковськими на Тираспольському курганному полі. За особливостями поховального обряду дана група старожитностей пов’язується з частиною скіфського населення Нижнього Подніпров’я, котра переселяється у Нижнє Подністров’я наприкінці III чи на початку II ст. до н.е. під тиском сарматів зі сходу (Г.І. Мелюкова) або зі скіфськими переселенцями з території лісостепу, які з’являються тут у IV - III ст. до н.е. (В.С. Ольховський, Ю.О. Шилів).

З даними пам’ятками разучу подібність у конструкції могильних споруд, деталях поховального ритуалу та складі начиння демонструють матеріали курганного могильника біля с. Глинне, котрий є складовою частиною Тираспольської курганної групи (С.В. Яровий, І.О. Четвериков), і, на нашу думку, датується серединою III - серединою II ст. до н.е. Виявлені тут комплекси не лише підтвердили результату розкопок І.Я. та Л.П. Стемпковських, але й істотно доповнили їх, як у кількісному, так і якісному відношенні. Стає цілком очевидним, що перед нами старожитності одного культурного кола, котрі репрезентують собою яскраві археологічні свідчення перебування на заході степового Причорномор’я якоїсь групи кочового населення, що залишила по собі ці численні кургани. Вся складність полягає лише у питанні, хто кочував у степах західніше Дніпра у цей “темний” для їхньої історії період?

Справа в тому, що якщо визнати пам’ятки, які нас цікавлять дійсно скіфськими, то за цілою низкою особливостей поховального обряду - меридіональне орієнтування померлих, культ вогню, розміщення напутньої їжі в місці з ножем, звичай перехреснування ніг, наявність курільниць, так само як і гальки в них, в могильній камері, крейдяна підсіпка в катакомбах - вони будуть стояти трохи осторонь в системі поховально-поминальної обрядовості Степової Скіфії IV-III ст. до н.е. При цьому необхідно враховувати і той факт, що на Тираспольському курганному полі зафіксовані також діагональні поховання в катакомбі і дромосна могила.

До старожитностей, що нас займають значно більшу близькість, за особливостями поховального ритуалу, демонструють пам'ятки скіфських чи скіфоїдних племен східноєвропейського лісостепу цього часу, однак в них така істотна деталь обряду, як звичай розташування курильниці в могилі, взагалі невідома, а перехрещування ніг, розміщення напутньої їжі в мисці з ножом, крейда порошком зустрічаються вкрай рідко. Невідомі на скіфських лісостепових пам'ятках і діагональні поховання.

Відзначені вище особливості поховального обряду курганів Тираспольщини, за винятком звичаю перехрещування ніг, розміщення напутньої їжі в мисці з ножом та гальки в курильниці, знаходять свої відповідності і в старожитностях кочівників Південного Уралу V-III ст. до н.е. Даний регіон цікавий тим, що саме тут, до початку IV ст. до н.е. склалася ранньосарматська (прохорівська) культура, серед специфічних рис поховального обряду раннього етапу якої виділяються, зокрема, меридіональне (південне) орієнтування, покладення померлих в могилі за діагоналлю, крейдяна і біла підсипка, дромосні камерні гробниці, підбійці та катакомбні поховання. Не зайвим буде відзначити, що в ранньосарматській культурі одержують широке поширення і курильниці, як ритуальні посудини, що тісно були пов'язані з культом вогню. Звичай розміщення гальки в посудині хоча і нехарактерний для ранньосарматської культури, однак він відомий, зокрема, у сіраків Прикубання другої половини IV ст. до н. е.- середини I ст. н.е. Примітно, що в Прикубанні знаходять свої відповідності і деякі інші особливості поховального ритуалу катакомбних могильних споруд Тираспольського курганного поля, такі, наприклад, як звичай перехрещування ніг і розміщення напутньої їжі в мисці з ножом. Перша ознака досить розповсюджена у меотів Північно-Західного Кавказу в III-I ст. до н.е., друга - як у них, так і сіраків цієї території, у котрих вона, нарівні зі звичасм розміщення гальки в посудині, розглядається як результат "меотизації" останніх.

Дуже цікавим є і склад начиння катакомб Тираспольщини, який характеризується яскраво вираженим західним (предмети особистого убору, деякі форми ліпної кераміки) та східним (предмети озброєння і спорядження коня) "забарвленням". Здавалося б, для контактної зони, якою є Нижнє Подністров'я, він нічого особливого собою не являє, а лише свідчить про широкі зв'язки кочовиків цього регіону як з населенням кельто-бастарно-фракійського світу, так і племенами, що мешкали у зовсім протилежному напрямку. Однак, необхідно підкреслити, що якщо речі першої групи характерні для дуже великої території, особливо на захід від Дністра, то предмети другої - явно тяжіють до цілком конкретного регіону, а саме - Північного Кавказу. Скажемо більше, залізни трилопатеві втульчасті вістря стріл і вудила з хрестоподібними псалиями досить визначено пов'язуються дослідниками з північнокавказькими сарматами, а якщо бути ще конкретнішим, із сіраками цієї території. При цьому, вудила з хрестоподібними псалиями виділяються у якості найхарактерніших рис або етнографічних визначників культури сарматів Прикубання. Однак, найцікавіше полягає в тому, що і трилопатеві втульчасті вістря стріл і вудила з хрестоподібними псалиями, в

в плані їхньої культурної інтерпретації можуть бути цілком зіставлені як із традицією покладення гальки в посудину-курильницю, так і зі звичаєм розміщення напутньої їжі в мисці з ножем. Отже, стає досить очевидним жорсткий зв'язок між певними особливостями поховального ритуалу і окремим предметами начиння, що, тепер вже загалом, характерні для однієї культури, в даному випадку, для: сарматів Північно-Західного Кавказу.

Таким чином, нові матеріали, разом з давно вже відомими, дають певні підстави засумніватися в однозначності інтерпретації розглянутої групи старожитностей як скіфських.

В третьому підрозділі “Бойові дружини сірако-меотського союзу племен Прикубання на землях західніше Дніпра” розкриваються головні причини виходу сарматів в Карпато-Дніпровський регіон. Серед них, насамперед, бачиться міграція у Заволжя в IV ст. до н.е. частини південноуральських кочовиків, котрі проникають в цей час також у межиріччя Дону та Сіверського Дінця і на Кубань. Наприкінці IV ст. до н.е. або на рубежі IV - III ст. до н.е. східні мігранти закріплюються вже на величезній території від Заволжя на сході до Донського Правобережжя на заході та від Середнього Дону на півночі до Прикубання на півдні. Не виключено, що саме ці сармати на самому початку III ст. до н.е. поклали кінець існуванню “Великої Скіфії”, а наприкінці першої - початку другої третини III ст. до н.е. завдають нищівного удару по осілому населенню Північного Причорномор'я (Виноградов Ю.О., Марченко К.К., Рогов Є.Я., Виноградов Ю.Г.). Екстраполюючи останню тезу на проблему і регіон, що досліджуються, звертає на себе увагу очевидна синхронність початку активного функціонування великого “катакомбного” некрополя на Тираспольському курганному полі і тих трагічних для мешканців Північного Причорномор'я подій, коли в результаті могутнього удару сарматів гине переважна більшість укріплених і неукріплених поселень грецького та варварського населення даної території. Дивно, але ці події, в свою чергу, практично синхронні утворенню сірако-меотського воєнно-політичного союзу племен у Прикубанні (біля середини III ст. до н.е.), котре, до речі, припускається як один з можливих районів, звідкіля був нанесений сарматами цей удар. Примітно, що на регіон Північно-Західного Кавказу, як імовірну територію, із якої в Нижнє Подністров'я проникає населення, що залишило по собі катакомбні старожитності Тираспольщини вказує і ціла низка предметів виявленого в них поховального начиння, які характеризуються яскраво вираженим етнічним “забарвленням” і котрі конкретно пов'язуються з сарматами (сіраками) Кубані. Висловлене, уможливлене припущення про пряму і безпосередню присутність в степах між Дністром та Південним Бугом, починаючи з середини III ст. до н.е., якихось окремих бойових дружин сірако-меотського союзу, що були залишені тут для контролю та охорони прикордонної території. Теза про постійну присутність сарматів на землях західніше Дніпра у такий ранній час знаходить своє підтвердження і в наративних джерелах, якщо взяти до уваги звітку Страбона про розміщення сарматських племен між Борисфеном та Істром і цілком обгрунтоване датування її останніми десятиліттями III ст. до н.е. (П.Й.Каришковський).

Припускаючи можливий взаємозв'язок між початком освоєння сарматами території, що досліджується і активізацією воєнно-політичної діяльності сірацького союзу племен Північно-Західного Кавказу, звертає на себе увагу і ціла серія старожитностей, котрі одержали в спеціальній літературі визначення як “скарби” спорядження вершника, і які, не без підстав, пов'язуються із сарматськими племенами Прикубання (І.І.Марченко, О.В.Симоненко). На теперішній час, на землях західніше Дніпра вже відома досить представницька група цих “скарбів”, яка включає в себе десять комплексів. Аналіз артефактів, котрі входять до складу даних пам'яток засвідчує, що в них тісно переплітаються символи жрецького та військового стану, культу коня. Найімовірніше, подібні набори речей належали жерцям, наділеними військовими функціями або ж навпаки і являли собою своєрідні “вівтарі”, котрі “маркували” завоювання нових територій та ідеологічно закріплювали його. Датування “скарбів”, які відомі на землях західніше Дніпра, III - II ст. до н.е. та очевидна синхронність їх часу активного функціонування “катакомбного” некрополя на Тираспольському курганному полі, і, що найголовніше, фіксація як в тих, так і інших старожитностях аналогічних предметів, дозволяють вважати ці пам'ятки одного культурного кола.

Таким чином, згідно свідочтв античної письмової традиції, епіграфіки та археології, є підстави припускати стабільну присутність якоїсь групи ранніх сарматів на землях західніше Дніпра, принаймні, починаючи з середини III ст. до н.е. і завершуючи серединою II ст. до н.е. Судячи з усього, в другій половині II ст. до н.е., внаслідок утворення можливого бастарно - скіфо-роксоланського політичного об'єднання, сірако-меотський союз племен Північно-Західного Кавказу втрачає свій вплив в Карпато-Дніпровському регіоні, що врешті-решт призводить до остаточного відходу їхніх військових контингентів з цієї території.

У Розділі 3. “Сармати в I ст. до н.е. - I ст. н.е.”, в першому підрозділі “Мітрідат VI Євпатор, Біребіста, гега та сармати” розглядаються події, що, в значній мірі, визначали присутність сарматів на землях західніше Дніпра в першій половині I ст. до н.е. Починаючи з самого кінця II ст. до н.е. і праючю аж до 63 р. до н.е. життя, вчинки та дії варварів Північного Причорномор'я, в тому числі і сарматів, багато в чому визначилися державними та політичними інтересами Мітрідата VI Євпатора - могутнього владки Понту. В епоху його царювання письмові джерела локалізують цих кочівників вже на правому березі Дунаю, де вони згадуються разом зі скіфами та бастарнами. В свій час, Я.Харматта досить *обірунтовано припускає*, що проникнення скіфів, бастарнів та сарматів на південь від Дунаю могло бути в руслі політики царя Понту і можливо, навіть санкціоновано ним. В зв'язку з даним припущенням, дуже заманливо бачити в свідочтвах наративних джерел відображення якихось дій бастарно - скіфо - сарматської (роксоланської) коаліції як союзників Мітрідата VI Євпатора. Певні підтвердження цій тезі можна знайти і серед археологічних джерел. Так, з достатньою часткою імовірності, Мітрідатівським часом можуть бути датовані деякі сарматські старожитності, що відомі у Буджацькому степу. Безумовної уваги заслуговують і знахідки окремих сарматських речей, верхня дата котрих визначається I ст. до н.е., на поселеннях гето-даків у Запрутській Молдові. Нарешті, ще одним матеріальним

свідомістю можливості проникнення сарматів південніше Дунаю в епоху Мітрідата VI Євпатора можуть служити і знахідки на території сучасної Болгарії чудових виробів так званих “греко - ірано - ведійського стилю”, “причорноморського графічного стилю” або “стилю Малибу”. Поява цих предметів у східноєвропейських степах цілком обґрунтовано пов’язується з подіями, що призвели до загибелі Греко-Бактрійського царства, посилення Парфії, утворення в Індії індо - скіфських чи індо - сакських царств, що, в свою чергу, було пов’язано з вимушеним пересуванням юечжів під тиском гунів, від кордонів Китаю на захід та південний захід (М.І.Ростовцев). Судячи з усього, саме в результаті даних подій і з’являються у Північному Причорномор’ї роксолани з якими і приходять в цей регіон виробы вищезгаданого стилю (М.Б.Щукін).

Бурхливі події, що істотно вплинули на історію сарматів Карпато-Дніпровських земель, мали місце, в першій половині I ст. до н.е., не лише на схід, але й на захід від них. Близько початку 50-х років до н.е. в Карпатському ареалі утворюється могутнє племінне об’єднання гето - даків на чолі з Біребістою. Після розгрому останнім в 55 або в 50 рр. до н.е. античних полісів Західного та Північно- Західного Понту, підконтрольні даному племінному об’єднанню території значно розширюються у східному напрямку і, згідно свідств письмових джерел, кордон між Дакією та Сарматією починає проходити по Дніпру.

В другому підрозділі “Легіони Стародавнього Риму і язиги на Нижньому Дунаї” досліджуються дії Стародавнього Риму на Нижньому Дунаї в I ст. до н. е.- на початку I ст. н.е., і розглядаються свідства письмових та археологічних джерел щодо перебування язигів на землях західніше Дніпра. Могутній заслін в особі племінного об’єднання гето - даків на чолі з Біребістою багато в чому скорегував динаміку проникнення сарматів на захід від Дніпра, оскільки виразних археологічних слідів їхнього просування в даний регіон, починаючи з другої половини I ст. до н.е. і до передостаннього його десятиліття не спостерігається. Зберігають про це мовчання й інші категорії джерел. Таке становище із сарматськими старожитностями цього часу на землях між Карпатами та Дніпром, загалом, не повинне викликати особливого подиву, якщо врахувати ту обставину, що саме в зазначений хронологічний період починається повільне, але вірне просування римлян до пониззя Дунаю. Прагнення Стародавнього Риму взяти цю територію під свій контроль досить виразно намітилося ще в епоху Мітрідатових війн, однак відчутна поразка проконсула Македонії Гая Антонія Гібриди в 61 р., до н. е. від об’єднаних сил еллінів, гетів, скіфів та бастарнів поблизу Істрії, а головне, посилення гето - дакійського союзу племен на чолі з Біребістою, звели нанівець всі попередні спроби римлян закріпитися у зазначеному регіоні. Рішуче просування Риму на північ від Балкан відновлюється із самого початку 20-х років до н.е., коли в результаті дій проконсула Македонії Марка Ліцинія Красса в 29-28 рр. до н.е. римляни на північному сході проникли аж до самого пониззя Дунаю і завоювали Мезію, на землях якої, на самому початку правління Тіберія, була організована однойменна римська провінція.

Згідно даних письмових джерел, сармати стають досить частими гостями на

Нижньому Дунаї лише наприкінці I ст. до н.е. - першій чверті I ст. н.е. В Карпато - Дніпровському регіоні, археологічною відповідністю цим повідомленням давніх авторів може служити незначна за чисельністю, група сарматських старожитностей, що датуються у межах рубежу ер - першої половини I ст. н.е. Концентруються вони у Верхньому та Середньому Подністров'ї і зовсім невідомі у Буджацькому степу. Зазначені вище пам'ятки сарматів, дослідники, не без підстав, пов'язують з язигами, яких відзначав Публій Овідій Назон у своїх "Листах з Понту" (М.Ю.Смішко, G.Bichir, М.Б.Шукін, В.І.Гросу) і котрих, можливо, під загальним етнонімом "сармати" згадують й інші давні автори, зокрема, Флор та Діон Кассій. За свідцтвами знову ж таки письмових джерел, язиги вже біля середини I ст. н.е. беруть активну участь у політичних подіях в Центральній Європі, що, в свою чергу, дає всі підстави припускати їхню міграцію в західному напрямку в цей час. Чи був процес переселення язигів на землі західніше Карпат розтягнутим на десятиліття чи він мав місце у порівняно короткий термін сказати з усією визначеністю, вкрай важко. Однак, звертає на себе увагу виразна інформаційна лакуна, що простежується у письмових джерелах стосовно проникнення сарматів на Нижній Дунай між серединою 10-х і серединою 30-х років н.е. Така "неувага" з боку античної письмової традиції, щодо цих кочовиків може відбивати зниження напруженості, що була пов'язана з регулярними вторгненнями останніх у вказаний регіон в зазначений час. Певна стабілізація обстановки на цій території почала намічатися ще наприкінці правління Августа. Не викликає сумніву, що у подальшому, стабілізуючими факторами на політичну ситуацію в Карпато - Дніпровському регіоні послужили і організація провінції Мезія і перехід де-факто, після вигнання Рескупоріда, під управління римлян Одриського царства. І лише "усамітненість" Тіберія на о.Капрі та його самоусунення від "турбот державних" порушило цю хитку стабільність. Відсутність надійно датованих сарматських комплексів першої половини I ст. н.е. в Буджаку, Запрутській Молдові, Добруджі та Мунтенії дозволяє бачити в сарматах, котрі, згідно письмових джерел, спустошували Мезію наприкінці правління Тіберія ще язигів Верхнього та Середнього Подністров'я. Отже, *termini post et ante quem* переселення язигів на захід можна вважати початок другої третини і середину I ст. н.е. Наявність і концентрація язигських старожитностей рубежу ер - першої половини I ст. н.е. у Верхньому та Середньому Подністров'ї і відсутність отаких у більш південних та південно - західних районах досить виразно намічають і маршрут переселення цих сарматських племен на Тисську рівнину - через перевали Північно - Східних Карпат та Верхнє Потисся.

В третьому підрозділі "Намісник Мезії Плавтій Сільван, Фарзой та Інісмей. Поява аланів в Карпато - Дніпровському регіоні" аналізується воєнно-політична ситуація, що склалася на досліджуваній території в середині - другій половині I ст. н.е., внаслідок появи тут нової сарматської орди. В 46 р. н.е., територія Фракії була перетворена на римську провінцію, в результаті чого Добруджа та фракійські землі, що прилягали до Нижнього Дунаю увійшли до складу, утвореної ще на початку правління Тіберія, провінції Мезії. Дані дії Риму, здавалося б суто адміністративного порядку, по суті, створювали виняткові умови для його наступу на північний схід.

Активізація діяльності римлян у цьому, стратегічно важливому, напрямку досить виразно починає виявлятися вже в перші роки правління Нерона, однак, особливо бурхливі події мали місце в Карпато - Дніпровському регіоні між 60 та 69 рр. н.е., коли посаду легата Мезії займав Тіберій Плавтій Сільван, намісництво котрого характеризується рішучими діями проти варварів вказаної території, в тому числі і сарматів. Воєнні акції Плавтія Сільвана проти останніх були викликані, насамперед, посиленням впливу сарматів на землях між Карпатами та Дніпром, що, в свою чергу, було пов'язано як з появою тут нової сарматської орди, так і з утворенням, внаслідок цього, в даному регіоні значного політичного об'єднання цих кочовиків. Підстави для подібного висновку дають дані нумізматичних джерел, які засвідчують карбування на монетних дворах античних полісів Північно - Західного Понту, зокрема, в Ольвії, монет сарматських царів Фарзоя та Інісмєя між серединою і початком останньої чверті I ст. н.е. Карбування власної монети варварськими басилевсами, та ще й за римськими ваговими нормами було безперечним викликом Риму і свідчило про силу нового сарматського політичного об'єднання. Очевидно, саме з його утворенням на землях західніше Дніпра, мають прямий зв'язок рішучі заходи намісника Мезії Плавтія Сільвана по створенню "зони безпеки" вздовж північних кордонів, довіреної йому провінції.

Стосовно конкретної плеємінної приналежності сарматських царів Фарзоя та Інісмєя, котрі карбували на монетному дворі Ольвії свої, відповідно, золоті та срібні монети існують різні точки зору. Найпереконливішою і найбільш обґрунтованою є думка, що була висловлена в свій час П.Й. Каришковським, котрий вважав можливим убачати в них аланських правителів. Присутність аланів в Карпато - Дніпровському регіоні, починаючи з середини I ст. н.е., підтверджують і свідoctва письмових джерел. Окрім того, поява нової сарматської орди на даній території в цей час чітко фіксується і археологічними джерелами. Пам'ятки сарматів середини - другої половини I ст. н.е. характеризуються інноваціями, що мають виразне східне походження. Розповсюдження цих інновацій в сарматських старожитностях східноєвропейських степів цілком обґрунтовано пов'язується з черговим виплеском, циклічно закипаючого на сході "кочового казана", а у ролі їхніх основних розповсюджувачів, також небезпідставно бачать аланів (А.С.Скрипкін). Поява останніх в Карпато - Дніпровському регіоні призвела до істотних змін в сарматському кочовому середовищі даної території. Язиги змушені були переселитися на Тисську рівнину, а ранні алани об'єднавши під своїм політичним лідерством роксоланів і, можливо, аорсів стають повновладними господарями на землях між Карпатами та Дніпром. Хоча, як засвідчують матеріали окремих археологічних джерел, можливо, дане політичне утворення було не таким вже і міцним.

У Розділі 4. "Сармати в II - першій половині III ст. н.е.", в першому підрозділі "Римсько-дакійські війни і сармати" обґрунтовується теза про участь сарматських племен Карпато-Дніпровського регіону, зокрема, аланів в римсько-дакійських війнах початку II ст. н.е. В останній чверті I ст. н.е., у безпосередній близькості до нижньодунайського кордону Римської імперії, на землях даків, виникло могутнє державне об'єднання, що

становило собою пряму загрозу римським володінням на південь від Дунаю. Сила і войовничість цих найближчих сусідів, постійна небезпека їхніх вторгнень у межі прикордонних провінцій буквально “підштовхували” Стародавній Рим розпочати активні воєнні дії з метою ліквідації цього вогнища загрози. До того ж, багаті залізом, міддю, золотом, а окрім усього іншого, ще й родючі землі Дакії вже давно привертали його пильну увагу. Війна Риму з даками розпочалася ще в правління Доміціана, однак її результати навряд чи можна тлумачити на користь останнього. Ситуація в дако-римських відносинах кардинально змінюється з приходом до влади Траяна, який в 101 -102 рр. та 105 -106 рр. виграв дві запеклі війни з даками, після чого, на землях останніх була утворена нова римська провінція Дакія. Факт участі сарматів на боці даків у їхніх війнах з Римом незаперечно засвідчують як зображення важкоозброєних вершників-катафрактаріїв на Колоні Траяна в Римі, так і напис на присвятній плиті, що була вмонтована в стіну другого поверху триумфального комплексу, збудованого в провінції Нижня Мезія. Інша справа, які конкретно сарматські племена брали участь у цих подіях і де вони мешкали в період дакійських війн Траяна?

Серед дослідників склалося тверде переконання, що це були роксолани, оскільки зображення вершників-катафрактаріїв на Колоні Траяна повністю відповідають опису важкоозброєної кавалерії, який наводить Тацит, сповіщаючи про набіг цих сарматських племен в Мезію у 68/69 рр. Однак, необхідно зауважити, що згідно даних тих же письмових джерел, роксолани, котрі, наприкінці II ст. до н.е. воювали з Діофантом, ще не мали в цей час подібних військових підрозділів. В зв'язку з чим, виникає цілком природне запитання - під впливом кого між останнім десятиліттям II ст. до н.е. і 60-ми роками н.е. з'являються у воєнній справі роксоланів дані інновації? Аналіз інформації давніх авторів про більш-менш визначні воєнні події I ст. до н.е. - середини I ст. н.е., що мали місце на території від Північно-Західного Кавказу до Центральної Європи, де приймали безпосередню участь сармати, зокрема, язиги, аорси та сіраки, не дає рівно нічого для з'ясування цього питання. Разом з тим, якщо порівнювати тактику ведення бою і характеристику озброєння сарматів, які згадуються в інформації про парфяно-іберійську війну 35 р., і в котрих досить обгрунтовано убачають аланів (С.М. Перевалов), з одного боку, та роксоланів, що здійснили грабіжницький рейд у провінцію Мезія в 68/69 рр. - з іншого, то вони будуть збігатися практично до деталей. Звертає на себе увагу і час появи зображень важкоозброєних вершників в іконографії Боспору - рубіж ер - перша половина I ст. н.е. Дані інновації у воєнній справі його мешканців ставлять у прямий зв'язок з аспургіанами, котрі були на службі у боспорських царів і складали основу їхньої гвардії (В. А. Горончаровський). Якщо врахувати можливість участі аспургіан у закавказькій війні з Помпеем в 65 р. до н.е. (Б. А. Расв, С.О. Яценко), де, згідно даних письмових джерел, згадуються і алани, то зовсім не виключено, що саме у останніх і могло бути запозичене ними те нове у захисному і наступальному озброєнні, котре принесли з собою прибульці із більш східних територій - племена аланів. Судячи з усього, починаючи з середини I ст. н.е., важкоозброєні вершники з'являються і в складі війська гето-даків, про що свідчать знахідки сегментів катафракта, аналогічних сарматським, в окремих похованнях

гето-дакійської аристократії. Що, в свою чергу, досить виразно синхронізується з повідомленнями письмових джерел про проникнення аланів на Дунай. А якщо врахувати ту обставину, що, згідно Плінія Старшого, алани та роксолани, в третій чверті I ст. н.е. сусідили між собою, то, можливо, ми одержимо відповідь на питання, від кого останні перейняли нову тактику ведення бою з використанням важкоозброєної кавалерії. Отже, убачати аланів в зображеннях вершників-катафрактаріїв Колони Траяна є не менше підстав, ніж роксоланів.

Дана теза знаходить своє підтвердження і серед матеріалів археологічних джерел. Мова йде про чудові зразки повного бойового комплексу сарматського захисного і наступального озброєння, що був знайдений в похованні фракійського воїна- аристократа в кургані “Рошава Драгана” на території сучасної Болгарії. В цьому комплексі, на окремих предметах озброєння та поясного спорядження є у наявності сарматські тамти, чотири з яких аналогічні тамтам гданського правителя Інісмея. Пам’ятка датується кінцем I або початком II ст. (Х. Буюклів) і остання дата є найімовірнішою, оскільки використання допоміжних військ, до командного складу яких, вочевидь, належав фракійський воїн-аристократ, саме собою передбачає дуже велику за масштабом військову операцію. Письмові джерела за період 80-х - 90-х років I ст. н.е. фіксують лише одну значну воєнну акцію римлян проти сарматів на території дунайських провінцій. Вона мала місце в 92 році і цими сарматами, згідно Діона Кассія, були язиги. Отже, саме дакійські війни Траяна 101 - 102 рр. або 105-106 рр., де римлянами була задіяна велика кількість і допоміжних військ і могли бути тими подіями, безпосередню участь у яких приймав шляхетний фракійський воїн, похований згодом в кургані “Рошава Драгана”. Саме в цих війнах найбільш реально було захопити фракійському воєначальнику, у якості трофеїв, захисний обладунок і зброю, що належали комусь із спадкоємців Інісмея. Таким чином, є досить вагомі підстави вважати, що сармати Карпато-Дніпровського регіону, в даному випадку алани, були одними з активних учасників найбільших подій воєнно-політичної історії Південно-Східної Європи початку II ст. н.е.

В другому підрозділі “Посилення стратегічної ролі Стародавнього Риму у Північно-Західному Причорномор’ї” розглядаються заходи Риму щодо посилення свого політичного впливу на даній території в першій половині II ст. н.е. В 106 р. після кровопролитних війн римлян з даками була утворена нова римська провінція Дакія, яка з моменту свого створення стала імператорською провінцією. Ця подія спричинила собою різке збільшення стратегічної ролі Нижнього Дунаю, що, в свою чергу, вимагало посилення оборони нижньодунайського лімесу. Одним з матеріальних проявів цього процесу стало будівництво Нижнього Бессарабського валу, який тягнеться через південні райони Буджацького степу від р. Прут до оз.Сасик. Довжина валу складає 126 км, а вся його траса поділяється на три ділянки або сектори. Відразу ж необхідно зазначити, що питання про час спорудження Нижнього Бессарабського валу є предметом гострої дискусії і до сьогодні, а узагальнення думок вітчизняних та зарубіжних дослідників про дату зведення даної оборонної споруди дає можливість відобразити їх у межах від I ст. до н.е. до епохи середньовіччя. З цього узагальнення стає очевидним, що датування пам’ятки, на підставі вивчення

окремих, дуже незначних її ділянок, без стаціонарного дослідження валу, на всьому його протязі навряд чи принесе об'єктивні результати. В зв'язку з чим, звертають на себе увагу дані стосовно дати валу, котрі були одержані за допомогою педохронологічного методу. Виявилося, що час спорудження Нижнього Бессарабського валу у межах нинішньої Одеської області не перевищує II ст. н.е. Надзвичайно цікавим є і зіставлення отриманих результатів з даними досліджень ділянки Нижнього Бессарабського валу, розташованої на території сучасної Молдови, котре засвідчило неодноразовість спорудження валу на всьому його протязі і більш раннє його зведення у секторі від р. Прут. (Дзиговський О.М., Лисецький Ф.М.) Даний відрізок оборонної споруди прикривав найнебезпечнішу ділянку нижньодунайського кордону, навпроти переправи через Дунай і його прямий зв'язок з римським кастелем біля сучасного с.Орловка безсумнівний. З огляду на більш раннє спорудження саме цієї ділянки Нижнього Бессарабського валу, у порівнянні з двома наступними, датування її в межах другої половини I ст. н.е. цілком припустиме, тим паче, що останнім часом з'являється все більше нумізматичних та археологічних джерел, які свідчать про будівництво римлянами передмостового укріплення поблизу сучасного с. Орловка саме в цей час.

Логічним бачиться і продовження будівництва двох останніх секторів Нижнього Бессарабського валу в II ст., коли в процесі посилення оборони нижньодунайського лімесу римські сторожові пости з'являються на лівому березі Дунаю, зокрема в районі сучасних міст Ізмаїла та Юлії. Укупі з кастелем поблизу с.Орловка ці римські опорні пункти, прикриті з півночі Нижнім Бессарабським валом, що являв собою штучний бар'єр між озерами Буджаку, який перекривав усі шляхи швидкого проникнення до Дунаю та місць переходу через нього з боку кочового степу та лісостепу, складали разом з валом єдину і ефективну систему захисту даного відрізка нижньодунайського лімесу, а отже і провінції Нижня Мезія. Із заходами щодо зміцнення північно-східного сектору кордону останньої, очевидно, тісно пов'язана і поява постійного римського гарнізону в Тірі. Природно, що для зв'язку з провінцією Нижня Мезія, військові підрозділи легіонів якої розташовувалися в цьому античному полісі, необхідні були надійні сухопутні магістралі. Одна з таких, цілком обгрунтовано локалізується згідно даних письмових джерел (В.Г. Зубарев). Вона йшла від мосту через Дунай, навпроти римського табору і стоянки Мезійського флоту Новіодуна, через передмостове укріплення на "Кам'яній Горі" (с.Орловка) на схід, уздовж північного гирла Дунаю. Потім, біля сучасного міста Юлія, повертала на північ і, перетинаючи Нижній Бессарабський вал, через район сучасного м.Арциз прямувала до Тіри, і далі у Таврику. Ще один сухопутний шлях, про який також згадують письмові джерела, йшов до Тіри, за часів імператора Траяна, з Дакії.

Таким чином, римська військова присутність у Північно-Західному Причорномор'ї в першій половині II ст. н.е. носила досить масштабний характер. Вона знаходилась у прямій відповідності зі стратегією посилення політичного впливу Стародавнього Риму в даному регіоні, що чітко почало виявлятися ще в роки мезійського намісництва Тіберія Плавтія Сільвана і, набагато рельєфніше, після дакійських війн Траяна.

В третьому підрозділі “Особливості поширення та хронологія сарматських старожитностей в степу і лісостепу” аналізуються наслідки посилення політичного впливу Стародавнього Риму у Північно-Західному Причорномор’ї і, на підставі вивчення особливостей хронології пам’яток сарматів, обґрунтовується теза про переміщення цих кочовиків з лісостепових районів на південь досліджуваної території в останній третині II ст. н.е. Ефективність дій римлян, спрямованих на зміцнення нижньодунайського кордону та посилення своєї військової присутності на землях між Дунаєм та Дніпром наочно демонструють археологічні джерела, особливо, що стосується півдня Буджака. Сарматські старожитності даної території першої половини II ст. н.е. репрезентовані лише декількома одиничними похованнями, що “розкидані” степом на досить значній відстані одне від одного. Одиничні пам’ятки сарматів цього часу є і в Залутській Молдові та Добруджі. Однак, що характерно, чим далі на північ від Нижнього Дунаю, тим все більше фіксується сарматських пам’яток. Цікаво зазначити, що аналогічна ситуація із розташуванням сарматських старожитностей на землях західніше Дніпра вже мала місце наприкінці I ст. до н.е.

-першій чверті I ст. н.е., і була тісно пов’язана з політикою Риму щодо нижньодунайських територій. Судячи з усього, така характерна риса поширення сарматських старожитностей у регіоні, що досліджується може свідчити лише про одне. Присутність цих кочовиків на заході степового Причорномор’я в першій половині II ст. н.е., зіштовхнувшись з інтересами Риму на даній території, носила, мабуть, виключно характер епізодичних вторгнень, кількість яких була істотно обмежена як уведенням регулярних частин римських військ в Тіру й інші пункти, розташовані на лівому березі Нижнього Дунаю, так і продовженням будівництва Нижнього Бессарабського валу.

Інша справа - лісостепові регіони, зокрема межиріччя Середнього Пруту та Дністра, де для II ст. відомі значні сарматські могильники, яких об’єднують між собою специфічні особливості поховального ритуалу (рови прямокутної та квадратної форми). Дані пам’ятки дослідники цілком справедливо поєднують в одну культурну групу і припускають їхнє одночасне виникнення та синхронне функціонування. В той же час, стосовно даткування цієї дуже цікавої групи сарматських старожитностей існують різні думки. Їх датують другою половиною I - II ст., кінцем I - II ст., другою половиною II - першою половиною III ст., II-початком III ст. Ретельний аналіз предметів - хроноіндикаторів, що були виявлені на цих пам’ятках, дає можливість датувати їх у межах початку II ст. і самого кінця його другої третини. Сарматські старожитності з аналогічними особливостями поховального ритуалу відомі і значно південніше - в Буджацькому степу, однак, на підставі опорних хроноіндикаторів, датуються вони тут у межах кінця II - першої половини III ст. Розглядаючи в цілому хронологію даного шару сарматських пам’яток зі специфічними особливостями поховально-поминального обряду, що явно належить якійсь єдиній групі кочового населення, уявляється досить очевидним її визначення в межах початку II - першої половини III ст. В той же час, стає не менш очевидним, що в рамках зазначеного періоду, ці старожитності в лісостепових та степових районах території, що досліджується, асинхронні. В цьому

зв'язку, звертає на себе увагу наявність значної кількості сарматських пам'яток у межах річчій Середнього Пруту та Дністра, котрі датуються двома першими третинами II ст., і, практично, відсутність отаких, в зазначений час, у більш південних районах (Буджак). Дуже показове і повторення ситуації з кількістю та характером цих пам'яток для вказаних регіонів в останній третині II - першій половині III ст., але тепер вже з точністю "до навпаки". Що, в свою чергу, дає підстави стверджувати про переміщення кочового сарматського населення, яке мало місце в останній третині II століття з північних лісостепових районів на південь - в Буджацький степ.

В четвертому підрозділі "Маркоманські війни на Середньому Дунаї і сармати" досліджуються головні причини, що викликали міграцію сарматського населення з лісостепових районів досліджуваної території на південь - до Буджаку і на захід - до Алфольду. Сармати, для поховального обряду котрих характерна практика ритуальних ровів різної форми, з'являються на землях західніше Дніпра вже наприкінці правління Траяна, коли в Середньому Подністров'ї припиняється традиція поховань аланської знаті другої половини I - початку II ст. Вихідні райони руху цих переселенців на нові землі виразно "маркує" фіксація аналогічних поминальних споруд на сарматських старожитностях лісостепового Подоння, які датуються I ст. н.е. Судячи з усього, поява чергових прибульців у межах річчій Середнього Пруту та Дністра не викликала тут різкої зміни кочового населення, а призвела до змішання прибулого з плеємним об'єднанням роксоланів. Як уявляється, саме роксолани, починаючи з часу правління Адріана, стають провідною кочовою силою на землях між Карпатами та Дніпром, що знаходить своє підтвердження серед свідочств письмових джерел.

В 166 - 180 рр. розпалюється черговий великомасштабний воєнний конфлікт, пов'язаний з війнами Риму проти варварів на Середньому Дунаї, що увійшли в історію під назвою "Маркоманських війн". В цих подіях безпосередню, і до того ж, активну участь приймали сармати, під якими, згідно даних письмових джерел, варто вбачати язигів Тисської рівнини. В окремих творах давніх авторів як учасники Маркоманських війн згадуються також роксолани і алани. Однак тут необхідно зазначити, що такий авторитетний історик як Діон Кассій, котрий в 180 році був вже сенатором, а отже мав найдостовірнішу інформацію, щонайменше, про заклочний етап Маркоманських війн, ні словом не згадує ні перших, ні других, досить докладно і яскраво характеризуючи ці події. З іншого боку, для поховального обряду сарматів Алфольду фіксується цілий ряд інновацій, що з'являються на цій території саме в II ст., найімовірніше після Маркоманських війн (В. Кульчар). Це, зокрема, практика курганного обряду поховань і оточення останніх ровами кільцевої та прямокутної форми, тобто саме тих особливостей поховально-поминального ритуалу, котрі так характерні як для сарматів межах річчій Середнього Пруту та Дністра, так і Буджаку. Дуже показовим є збіг часу появи сарматських пам'яток з поминальними спорудами кільцевої та прямокутної форми в Алфольді і Буджацькому степу - заклочна третина II ст. Останнє може свідчити про те, що припускаєма нами міграція сарматів з лісостепових районів, в цей час мала місце не

лише в південному, але й західному напрямках. Вихідним моментом початку цієї міграції могло стати вторгнення костобоків у Нижню Мезію, а потім, у Фракію, Македонію та Ахайю в 170 році. Однак, головна причина можливого пересування сарматського населення з лісостепових територій до Алфьольду і Буджацького степу бачиться не в цьому. Уявляється, що дане переміщення сарматів було найтіснішим чином пов'язане, а ще справедливіше буде припустити, викликане тими кардинальними змінами в політиці Риму щодо варварських народів, які відбулися в період Маркоманнських війн, коли, згідно даних письмових джерел, варварам вперше було дозволено стати поселенцями на землях Імперії.

В п'ятому підрозділі “Розквіт культури сарматів Буджаку” розглядаються особливості розвитку культури сарматів Буджацького степу як основної території їхнього мешкання в останній третині II - першій половині III ст. і обґрунтовується теза про можливість процесу седентаризації у цих кочовиків. В останній третині II- першій половині III ст. межиріччя Дністра та Дунаю стає основним осередком життя сарматів Карпато-Дніпровського регіону, що наочно ілюструють археологічні джерела. Для зазначеного часу, на даній території відомі їхні кургани та ґрунтові могилиники, стійбища і навіть поселення, котрі відображають собою досить складну соціальну вертикаль сарматського суспільства. Наявність у сарматів Буджацького степу трьох останніх категорій пам'яток уможливорює припущення про процес осідання на землю, що мав місце у цих кочівників. Уявляється, що передумови цього процесу почали формуватися у сарматів досліджуваної території вже в першій половині II ст. і саме у того населення, що з'явилося у межиріччі Середнього Пруту та Дністра ще на початку вказаного періоду, про що свідчать їхні ґрунтові могилиники, зафіксовані в цьому регіоні. Після переміщення даного сарматського населення до Буджаку, ці передумови одержують свій подальший розвиток, що і знайшло своє відображення у появі стійбищ та поселень сарматів в межиріччі Дунаю та Дністра. Максимально прискорити, принаймні, початок процесу осідання, могли найбільш сприятливі для цього умови. Серед отаких, насамперед, бачиться досить стабільна воєнно-політична обстановка. З відносно значущих подій цього періоду, котрі істотним чином могли вплинути на ситуацію в Карпато-Дніпровському регіоні, письмові та епіграфічні джерела відзначають лише нашествя карпів в 214 році. Однак, воно було направлене, насамперед, на грабунки античних міст Західного Понту. Необхідно також враховувати і присутність на цій території та у безпосередньому сусідстві від неї землеробського населення. Справа в тому, що переселившись до Буджаку, сармати вже на початку III ст. опиняються в повному оточенні населення, основу економіки якого складало землеробство (пізні скіфи Нижнього Подністров'я, етулійці першої хвилі, гето-даки Запрутської Молдови), що не могло не позначитися на їхній життєдіяльності та способах ведення господарства. Таким чином, для Буджаку останньої третини II- першої половини III ст. вимальовується наступна картина. В цей період тут цілком мирно співіснує землеробське і кочове населення. В хронологічний відрізок після закінчення Маркоманнських війн і до початку “скіфських” походів, воєнно-політична ситуація в цьому регіоні відзначається достатньою стабільністю. В цей час сармати повністю закріплюються

на даних землях, і вони стають місцем їхнього постійного мешкання. На цьому проміжку часу степовики виявляються у повному оточенні землеробського населення. Нарешті, в цей період у сарматів даного регіону стають відомі ґрунтові могильники, стійбища і, навіть, поселення. Тобто, у наявності всі ті основні фактори, котрі найбезпосереднішим чином сприяють початку процесу осідання кочівників на землю і заняття ними землеробством. В зв'язку з даною тезою, звертає на себе увагу ще одна обставина. Характеризуючи строгитності типу Етулія дослідники виділяють три хронологічні групи цих пам'яток, що датуються початком III ст., другою і третьою чвертю III ст., останньою чвертю III - IV ст., відповідно. Дані пам'ятки відбивають собою три хвилі переміщення до Буджаку землеробського населення між котрим не спостерігається спільності за походженням. Особливий інтерес представляє друга хронологічна група цих пам'яток ("Холмське II"), котра пов'язується з "ранньослов'янсько-іранським симбіозом" (М.М. Фокєєв). Як вихідні території, де могло виникнути подібне утворення, припускаються лісостепові райони від басейну Середнього Дністра до Південного Бугу, а підставою для даного припущення служить ряд особливостей керамічного комплексу, зокрема, наявність на пам'ятках типу "Холмське II" ліпних горщиків "скіфоїдного" вигляду. Однак, необхідно зауважити, що аналогічна кераміка, яка так характерна для другої хвилі "етулійців", а саме вона в етнокультурному плані являє собою "ранньослов'янсько-іранське" утворення, у достатній кількості представлені на сарматських курганнях і, що особливо важливо, ґрунтових могильниках Буджаку останньої третини II - першої половини III ст. Наявність подібної кераміки також і на пам'ятках сарматів лісостепової смуги Пруто-Дністровського межиріччя, виразно вказує звідкіль вона могла з'явитися у сарматських племен Буджацького степу, якщо взяти до уваги запропоновану нами тезу про переміщення цих кочовиків з північних лісостепових територій на південь в останній третині II ст. Отже, цілком можливе виникнення даного симбіозу безпосередньо на цій території, коли перша хвиля землеробського населення, що прийшла з лісостепових регіонів межиріччя Південного Бугу і Середнього Дністра, повністю асимілювала осілих на землю сарматів Буджаку, що і призвело в остаточному підсумку до утворення тут в другій чверті III ст. нового культурного феномену.

У Розділі 5. "Сармати в середині III - IV ст. н. е.", в першому підрозділі "Скіфські" війни або "готські" походи кінця 30-х - 40-х років III ст. і сармати" аналізується процес зміни сарматського населення на досліджуваній території і визначаються основні його причини. Початок даного хронологічного зрізу на землях західніше Дніпра характеризується значними потрясіннями в житті сарматського населення цієї території. До середини III ст. остаточно припиняють своє існування нечисленні старожитності сарматів лісостепової смуги Пруто-Дністровського межиріччя. В Буджацькому степу, близько цього часу, на сарматських пам'ятках цілком виразно фіксується трансформація поховального обряду, що проявилася, насамперед, у різкій зміні провідних типів могильних споруд. Останнє, найімовірніше, тісно пов'язане з появою в Буджаку "свіжої" етнічної групи або об'єднання цих кочівників,

для котрих новий тип могильних споруд є найбільш характерним. В свою чергу, ця обставина може служити досить вагомим аргументом на користь процесу зміни одного сарматського населення іншим, що мав місце на даній території ближче до середини III ст., про що власне і свідчить практично повне зникнення могильних споруд, найбільш характерних для попереднього часу і поява нових, при збереженні всіх основних рис поховального ритуалу, властивих одній, в даному випадку, сарматській культурі. Хронологічний збіг фіналу сарматської культури в лісостеповій зоні Пруто- Дністровського межиріччя і відходу з Буджацького степу його колишніх господарів, дає всі підстави вважати ці події взаємопов'язаними. Вони припадають на початковий період “скіфських” війн або “готських” походів, котрі письмові джерела фіксують наприкінці 30-х - 40-і роки III століття, що і бачиться у якості головних причин, які призвели до таких істотних змін у житті сарматів даного регіону. Ці війни мали місце на території римських провінцій Нижньої Мезії, Дакії, Фракії і одну з провідних ролей в них відігравали карпи - найближчі сусіди сарматського населення, що мешкало на землях західніше Дніпра. Значне посилення карпів, їхня більш ніж активна воєнна діяльність наприкінці 30-х - 40- і роки III ст., нарешті, “дихання в спину” з півночі готів, що все виразніше починало відчисатися з цього часу, ніяк не могли не позначитися на житті сарматів Карпато-Дніпровського регіону. Сума цих обставин і призвела, в остаточному підсумку, до їхнього відходу з насліджених місць, під найсильнішим тиском зовнішніх факторів, яскраво вираженого воєнно-політичного характеру.

В другому підрозділі “Про деякі особливості найпізніших сарматських старожитностей” розглядаються специфіка просторового поширення та хронологія найпізніших пам'яток сарматів і обґрунтовується теза, що землі західніше Карпат в середині III - IV ст. н.е. використовувалися цими кочовиками лише у якості “транзитної” території. Сарматське населення, що з'являється на землях західніше Дніпра, починаючи з середини III ст., всі дослідники одностайно пов'язують з пізніми аланами. Підставою для подібної єдності служать, насамперед, археологічні джерела, які дійсно це підтверджують. Однак звертає на себе увагу та обставина, що практично всі найпізніші могильники сарматів цього регіону концентруються на дуже обмеженій території і характеризуються незначною кількістю досліджених на них поховань, що, в свою чергу, різко відрізняє дані пам'ятки від старожитностей попереднього періоду. Відзначені особливості просторового поширення сарматських пам'яток другої половини III - IV ст. і кількісного вмісту в них поховальних комплексів мимоволі порушують питання про стабільність присутності аланів на землях західніше Дніпра в зазначений час. Детальний аналіз матеріалів цих старожитностей засвідчує, що, і в хронологічному плані найпізніші сарматські пам'ятки не складають собою монолітної єдності і, досить виразно, розподіляються на три різночасові групи - другої половини (кінця) III ст., першої чверті IV ст. і кінця третьої - початку останньої чверті IV ст. Дуже показовим є і розподіл типів могильних споруд за даними хронологічними групами. Виявилось, що в кожній з груп домінують різні типи могильних ям. Відзначені особливості поховального обряду та хронології

найпізніших старожитностей сарматів на землях західніше Дніпра навряд чи можуть служити підтвердженням постійної присутності цих кочовиків на даній території у межах середини III - IV ст. Скоріше за усе вони відбивають окремі, різночасові проникнення сарматського населення на захід степового Причорномор'я. На правомірність даної тези вказують і особливості просторового поширення сарматських старожитностей західної периферії причорноморських степів, де вони фіксуються не на всій території, а концентруються у переважній більшості в пониззі Дунаю. Відзначена особливість саме такого їхнього розташування стає цілком зрозумілою, якщо взяти до уваги ту обставину, що єдина зручна переправа через Дунай у цьому районі знаходилась біля сучасного с. Орловка, де, до середини III ст., існувало римське передмостове укріплення, котре гине у вогні і пожежі у зазначений час. Отже, основною стратегічною задачею припускаємих проникнень сарматів було не заселення усього Буджаку, хоча б на якийсь короткочасний період, а лише використання його степових просторів у якості "транзитної" території.

В третьому підрозділі "Савромати Равсімода та алани-танаїти на землях західніше Дніпра" визначаються обставини перебування сарматів на досліджуваній території в середині III - IV ст. Про події середини III - кінця IV ст., де приймали участь сармати, і в зв'язку з якими могли мати місце проникнення цих кочовиків на землі західніше Дніпра, цілком визначену інформацію наводять письмові джерела. Свідцтвами стародавніх авторів вони фіксуються в римських провінціях Фракія, Мезія, Скіфія і навіть на території Буджаку в 242 р., 270 - 273 рр., самому кінці першої чверті IV ст., 375 або 376 рр., відповідно. Як вже зазначалося, найпізніші сарматські старожитності, за особливостями своєї хронології виразно розподіляються на три різночасові групи - другої половини (кінця) III ст., першої чверті IV ст., кінця третьої - початку останньої чверті IV ст. Таким чином стає очевидною синхронність першої хронологічної групи пам'яток подіям 270 - 273 рр., коли Авреліан переміг "за Дунаєм" готів та аланів, другої - військового конфлікту кінця першої чверті IV ст. між Констянтином I і "савроматами" Равсімода в Скіфії, третьої - подіям 375 чи 376 років в Буджацькому степу, коли в складі гунської орди тут з'являються і алани-танаїти.

Висновки містять стислі підсумки дослідження, які зводяться до наступного.

Землі західніше Дніпра починають освоюватися сарматами на початку другої третини III ст. до н.е. або близько середини цього ж століття, після розгрому ними варварських та еллінських поселень, розташованих між Доном та Дністром, внаслідок чого у Нижньому Подністров'ї була залишена чисельна прикордонна група цих кочовиків, що повинна була здійснювати контроль над новими володіннями на їхній західній периферії. Запропонована теза знаходить своє підтвердження серед даних письмових, епіграфічних та археологічних джерел.

В середині - другій половині II ст. до н.е. етнополітична ситуація на землях між Карпатами та Дніпром істотно змінюється, що було пов'язано як з посиленням впливу бастарнів на цій території та пізньоскіфського царства в Криму, так і з появою нових сарматських племен (роксоланів) у межиріччі Дону і Дніпра. Відбувається переділ сфер впливу, що, в остаточному підсумку, призводить до

відходу прикордонної сірако-меотської орди з Нижнього Подністров'я, а землі західніше Дніпра стають підконтрольні бастарно-скіфо-роксоланському політичному союзу, при чільній ролі в ньому перших.

Починаючи з самого кінця II ст. до н.е. і практично аж до середини I ст. до н.е. вчинки та дії сарматських племен визначалися головним чином воєнними та політичними інтересами Мітрідата VI Євпатора - могутнього володаря Понтійської держави. Саме з часом його правління пов'язані спроби проникнення роксоланів в першій половині I ст. до н.е. на землі між Карпатами та Дніпром, коли вони з'являються в Буджацькому степу, Запрутській Молдові і навіть на південний захід від Нижнього Дунаю.

Утворення близько середини I ст. до н.е. гетського союзу племен на чолі з Біребістою, а дещо пізніше, рішучі воєнні дії Стародавнього Риму, що мали на меті закріплення останнього в Нижньому Подунав'ї, істотно скорегували динаміку сарматського проникнення в Карпато-Дніпровський регіон, оскільки, починаючи з третьої чверті I ст. до н.е. і до передостаннього його десятиліття різні категорії джерел не фіксують присутності цих кочовиків на даній території. Намагання сарматів взяти під свій контроль землі західніше Дніпра відновлюються наприкінці I ст. до н.е. - на початку I ст. н.е., коли у Верхньому та Середньому Подністров'ї з'являються та закріплюються язиги. Цей регіон стає місцем їхнього постійного мешкання, звідси вони здійснюють свої грабіжницькі набіги на античні міста Західного Понту та у межі римських провінцій. В той же час, Буджацький степ, Запрутська Молдова та Добруджа залишалися поза сарматським впливом і фактично не контролювалися цими кочовиками. Панування язигів у Верхньому та Середньому Подністров'ї продовжувалося майже до середини I ст. н.е., коли, внаслідок бурхливих подій етнополітичного та воєнного характеру, що мали місце значно східніше Дніпра, в Карпато-Дніпровському регіоні з'являється могутня ранньоаланська орда. Язиги змушені були переселитися на Тисську рівнину, а ранні алани, об'єднавши під своїм політичним лідерством інші сарматські племена, стають новими повновладними господарями на цій території. На самому початку II ст. вони продовжують мешкати на землях західніше Дніпра і відіграють значну роль в політичному житті даного регіону, однак, після римсько-дакійських війн епохи Траяна, різні категорії джерел практично не фіксують тут їхнього перебування.

Після завоювання Римом дакійських земель і утворення на них нової римської провінції Дакія, його політичний вплив і військова присутність на заході степового Причорномор'я значно посилюються, внаслідок чого основним і постійним районом мешкання сарматів в першій та другій третинах II ст. стає межиріччя Середнього Пруту та Дністра. Саме на даній території вже в період правління Адріана з'являється нове сарматське населення, яке, з часом, "розчиняється" тут у племінному об'єднанні роксоланів, котрі, починаючи з цього часу, стають провідною кочовою політичною силою в Карпато-Дніпровському регіоні. В 166 - 180 рр. світ римської цивілізації та Барбарікум сколихнули Маркоманнські війни на Середньому Дунаї, в період яких, політика Стародавнього Риму щодо варварських народів зазнає кардинальних змін. Варварам вперше було дозволено селитися на власне

римських територіях. Дана подія мала надзвичайно важливі наслідки для історії сарматських племен Карпато-Дніпровського регіону. Археологічні джерела виразно фіксують міграцію сарматського населення в цей час із межиріччя Середнього Пруту та Дністра у двох напрямках, на захід - до Алфольду, та на південь - до Буджацького степу. Істотно збільшується чисельність цих кочовиків і в Запрутській Молдові та Мунтенії, де вони приймають панування місцевого населення і живуть з ним у сусідстві.

Близько середини III ст., внаслідок різкої дестабілізації воєнно-політичної обстановки в Карпато-Дніпровському регіоні, роксолани змушені були покинути дану територію і переселитися на захід - у межиріччя Тиси та Дунаю і, можливо, на схід - до Подоння.

В другій половині III - IV ст. на землях західніше Дніпра з'являються пізні алани, що виразно фіксують письмові та археологічні джерела. Особливості старожитностей сарматів на даній території дозволяють стверджувати, що вони не складали тут собою монолітної єдності у межах зазначеного періоду. Чіткий розподіл найпізніших сарматських пам'яток на три хронологічні групи дає підстави вважати, що землі між Карпатами та Дніпром не стають в другій половині III - IV ст. місцем постійного мешкання сарматів, а, найімовірніше, використовувалися ними як "транзитна" територія під час проникнень цих кочовиків у межі римських провінцій. Таким чином, заключний етап історії сарматів Карпато-Дніпровського регіону необхідно розкладати лише у контексті подій яскраво вираженого воєнного характеру і безпосередньо пов'язувати з останніми.

За темою дисертації опубліковані наступні наукові праці:

1. Дзиговський О.М. Культура сарматів Північно-Західного Причорномор'я. - Одеса, 2000. - 170 с.
2. Дзиговский А.Н. Очерки истории сарматов Карпато-Днепровских земель. - Одесса, 2003. - 240 с.
3. Ванчугов В.П., Субботин Л.В., Дзиговский А.Н. Курганы приморской части Днестро-Дунайского междуречья. - К.: Наукова думка, 1992. - 92 с.
4. Субботин Л.В., Островерхов А.С., Дзиговский А.Н. Курганы восточного побережья озера Сасык. - Одесса, 1995. - 134 с.
5. Субботин Л.В., Дзиговский А.Н., Островерхов А.С. Археологические древности Буджака. Курганы у сел Вишневое и Белолесье. - Одесса, 1998. - 173 с.
6. Дзиговский А.Н., Островерхов А.С. Стекланная посуда как историческое явление в памятниках скифо-сарматского времени Украины, Молдовы и Российского Подонья (VI в. до н.э. - IV в. н.э.). - Одесса, 2000. - 260 с.
7. Дзиговський О.М., Самойлова Т.Л., Смольянінова С.П., Ванчугов В.П. Археологічні пам'ятки Тигігуло-Дністровського межиріччя. - Одеса: Астропринт, 2003. - 218 с.
8. Дзиговский А.Н. О времени первого проникновения сарматов в Днестро- Дунайское междуречье //Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. - К.: Наукова думка, 1989. - С. 64 - 65.

9. Дзиговский А.Н. Сарматские погребения в низовьях р. Сараты //История и археология Нижнего Подунавья. - Рени, 1989. - С. 86 - 87.
10. Субботин Л.В., Дзиговский А.Н. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. 1. Курганные могильники Алкалия и Хаджвдер II. - Препр./АН УССР. Ин-т археологии. - Киев, 1990. - 40 с.
11. Субботин Л.В., Дзиговский А.Н. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. II. Курганные могильники Дивизийский и Белолесский. - ПрепрУ АН УССР. Ин-т археологии. - Киев, 1990. - 40 с.
12. Субботин Л.В., Дзиговский А.Н. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. III. Курганные могильники Васильевский и Кубей. - Препр./АН УССР. Ин-т археологии. - Киев, 1990. - 48 с.
13. Дзиговский А.Н. Курганный могильник сарматов на Нижнем Днестре // Проблемы археологии Северного Причерноморья. - Херсон, 1990. - С. 37 - 39.
14. Дзиговский А.Н. Римский фактор и "сарматизация" Северо-Западного Причерноморья //Северо-Западное Причерноморье. Ритмы культурогенеза. - Одесса, 1992. - С. 49 - 50.
15. Дзиговский А.Н. Сарматы западной части причерноморских степей в I - IV веках нашей эры //Историческое краеведение Одесчины. - Одесса, 1992. - С. 23 - 25.
16. Дзиговський О.М. Етнокультурні процеси на заході степового Причорномор'я на початку I тис. нової ери //Одесі - 200 років. - Одеса, 1994. - С. 169 - 170.
17. Дзиговський О.М. Сарматські кургани на правобережжі р. Хаджидер// Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья. - Белгород- Днестровский, 1995. - С. 37-39.
18. Дзиговський О.М. Могильник сарматської знаті поблизу античної Тіри // Старожитності Причорномор'я. - Одеса, 1995. - С. 9 - 17.
19. Дзиговський О.М., Суботін Л.В. Сергіївський курганный могильник та його місце серед пам'яток приморської зони Буджака //Археология и этнология Восточной Европы. - Одесса: Астропринт, 1997. - С. 168 - 190.
20. Дзиговский А.Н. Хронология сарматских древностей левобережья Нижнего Днестра //Никоний и античный мир Северного Причерноморья. - Одесса, 1997. - С. 274 - 277.
21. Дзиговский А.Н. Социальная структура сарматского общества Северо- Западного Причерноморья //Записки історичного факультету. - Вип.5. - Одеса, 1997. - С. 24 - 30.
22. Дзиговский А.Н., Лисецкий Ф.Н. Педохронологические аспекты датировки Нижнего Траянова вала //Археология и этнология Восточной Европы. - Одесса: Астропринт, 1997. - С. 229 - 238.
23. Дзиговский А.Н. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в произведениях античных авторов //Древнее Причерноморье. - Одесса, 1998. - С. 46 - 50.
24. Дзиговский А.Н., Смольянинова С.П. Археологические исследования

- пам'яток в Тилигуло-Дністровському междуріччі //Охрана и исследование памятников археологии в Одесской области. - Вып.1. - Одесса, 1999. - С. 44 -51.
25. Дзиговський О.М. Скотарі та землероби південного заходу України на рубежі ер (до проблеми трансформації господарства кочовиків) //Четвертий міжнародний конгрес українців. Південь України. Одеса. - Одеса: Астропринт, 1999. - С. 34 - 41.
 26. Дзиговський О.М., Островерхов А.С. Скляний посуд із сарматських старожитностей Північно-Західного Причорномор'я //Етнічна історія та культура населення степу та лісостепу Євразії (від кам'яного віку по раннє середньовіччя). - Дніпропетровськ, 1999. - С. 132 - 134.
 27. Дзиговський А.Н., Островерхов А.С. Перстень-печать из сарматского погребения у с. Михайловка //Пам'ятки археології Північно-Західного Причорномор'я. - Одеса, 2000. - С. 120 - 130.
 28. Дзиговський О.М. Сарматські старожитності південного заходу України // Археологія та етнологія Східної Європи. - Одеса: Астропринт, 2000. - С. 57 -70.
 29. Dzigovskiy A.N. The Roman-Dacian wars and the Sarmatians of the North- Western Black Sea Coast // 8th EAA Annual Meetings, 24 - 29 September 2002. Thessaloniki, Hellas. - P. 207 - 208.

АНОТАЦІЇ

Дзиговський О.М. Історія сарматів Карпато-Дніпровського регіону. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 - Всесвітня історія. - Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. - Одеса, 2003.

В дисертації, на основі комплексного аналізу усієї сукупності джерел досліджується історія сарматів Карпато-Дніпровського регіону. Встановлено, що ці кочовики з'являються на землях західніше Дніпра вже близько середини III ст. до н.е. Починаючи з цього часу і аж до початку гунської епохи, в різні хронологічні періоди, панівне становище тут перемінно займали та відігравали помітну роль сарматські племена сіраків, язигів, аланів, роксоланів і знову аланів. Динаміка проникнення сарматів в даний регіон та етапи його заселення ними, вибір територій для мешкання і його характер, взаємовідносини номадів з місцевими варварськими племенами та населенням античних полісів Північно-Західного і Західного Понту визначалися і обумовлювалися, насамперед, політичною ситуацією на цих землях, де завжди відчувався значний вплив фракійського світу, а починаючи з останньої третини I ст. до н.е. і Стародавнього Риму.

Ключові слова: землі між Карпатами та Дніпром, сармати, Стародавній Рим, сіраки, язиги, роксолани, алани.

Dzigovskiy A. N. The History of the Sarmatians of the Carpathians-Dnieper region.

- *Manuscript.*

The dissertation for achieving degree of the doctor of historical sciences by the speciality 07.00.02 - The World History. - Odessa National University of I.I.Mechnikov.

- Odessa, 2003.

In the dissertation, on the bases of the complex analysis of all the totality of sources the history of the Sarmatians of the Carpathian-Dnieper region is researched. It is determined, that these nomads appeared on the lands to the west from Dnieper near the middle of III century B.C. From this time and up to the beginning of the Hun's epoch, in different chronological periods, the leading position here in turns had and the noticeable role played the Sarmatians tribes of Siraki, Yazigi, Alani, Roxolani and Alani again. The dynamics of the Sarmatians penetratings to this region and the stages of its settlements by them, the choice of the territory for living and its character, the relationships of nomads with the local barbarian tribes and the people of antique cities of the North-Western and the Western Pontic region were determined, in first turn, by the political situation on these lands, where always was felt noticeable influence of the Frakian world, and from the I century B.C. of the Ancient Rome.

Key words: the lands between the Carpathians and the Dnieper, Sarmatians, Ancient Rome, Siraki, Yazigi, Roxolani, Alani.

Дзиговский А.Н. История сарматов Карпато-Днепровского региона. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 - Всеобщая история. - Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова. - Одесса, 2003.

В диссертации на основании комплексного анализа всей совокупности источников исследуется история сарматов Карпато-Днепровского региона. Установлено, что эти кочевники появляются на землях западнее Днепра и начинают осваивать их уже около середины III в. до н.э., когда ими же были разгромлены варварские и эллинические поселения Северного Причерноморья, после чего в Нижнем Подиестровье был оставлена пограничная группа сиракского союза племен Прикубанья, призванная осуществлять контроль над новыми владениями на их западной периферии.

В середине - второй половине II в. до н.э., в результате существенного изменения этнополитической ситуации, эта группа кочевников вынуждена была покинуть исследуемый регион и он становится подконтрольным бастарно-скифо- роксоланскому союзу. Именно с роксоланами были связаны попытки проникновения сарматов в первой половине I в. до н.э. на земли между Карпатами и Днепром и даже несколько юго-западнее, которые, в свою очередь, находились в прямом соответствии с планами Митридата VI Евпатора, относительно вторжения в Италию по суше с Балкан и, таким образом, были строго в русле политики могущественного царя Понта.

Начиная с середины I в. до н.э., и до его предпоследнего десятилетия, различные категории источников не фиксируют присутствия сарматов на исследуемой территории, что, очевидно, было связано как с усилением влияния гето-дакийского союза племен во главе с Биребистой в этом регионе, так и с серьезными намерениями Древнего Рима закрепиться на Нижнем Дунае.

Стремления сарматов взять под свой контроль земли западнее Днестра возобновляются в конце I в. до н.э. - первой четверти I в. н.э., когда в Верхнем и Среднем Поднестровье появляются и закрепляются язиги. Господство этих сарматских племен в изучаемом регионе продолжалось практически до самого конца второй четверти I в. н.э., однако, вследствие появления на исследуемой территории, около середины данного столетия, мощной раннеаланской орды, они вынуждены были уйти на Тисскую равнину через перевалы Северо-Восточных Карпат и Верхнее Потиссье.

С этого времени, аланы, объединившие под своим политическим лидерством также обитавших в исследуемом регионе роксоланов и, возможно, аорсов становятся новыми хозяевами этой территории, проникая даже на земли Запрутской Молдовы и, вероятно, Добруджи. Они принимают непосредственное участие в римско-дакийских войнах эпохи Траяна, однако, после первой четверти II в. н.э. следы их пребывания в занимаемом нас районе практически не улавливаются. В роли лидера, с этого времени, начинают выступать роксоланы, политический авторитет которых в Карпато-Днестровье, очевидно, сохраняется до начала “скифских” войн или “готских” походов.

Во второй половине III - первой четверти IV вв. земли к западу от Днестра используются сарматами, главным образом, как “транзитная” территория в период их военных столкновений с римлянами, имевших место в пределах римских провинций Мезия и Скифия. В самом конце третьей - начале последней четверти IV века, на западе степного Причерноморья, в составе гуннской орды и на очень короткое время появляются и аланы-танаиты.

Ключевые слова: земли между Карпатами и Днестром, сарматы, Древний Рим, сираки, язиги, роксоланы, аланы.